

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

22

Monumenteista tanssiaskeliin

Taiteiden ja kulttuurin
Viipuri 1856–1944

TOIM.
ANNA RIPATTI JA NUPPU KOIVISTO

Kannen kuva: Viktor Svaetichinin maalaus Vesiportinkatu ja kellotorni (1905).

Kuva: Lahden historiallinen museo: VHM ryhmä L: LHMVHMLT9115:303.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 22

Monumenteista tanssiaskeliin – Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944

Toimittaneet:

Anna Ripatti (osan toimittaja)

Nuppu Koivisto (osan toimittaja)

Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)

H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)

Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

SBN 978-952-69280-4-3 (sid.)

ISBN 978-952-69280-5-0 (PDF)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2020, Digipaino Kirjaksi.net

Painosmäärä: 300 kpl

Ensimmäinen painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Teosofinen ja antroposofinen liike Viipurissa

Viipurilaiset kiinnostuivat useista esoteerisista aatteista 1800-luvun puolivälin ja 1900-luvun alkupuolen välillä. Kaupungin sanomalehdet alkoivat 1850-luvulla raportoida New Yorkista peräisin olevasta spiritualismista ja siihen liittyneistä ilmiöistä, kuten henkien kanssa kommunikoivien meedioiden hämmästyttävistä kyvyistä. Muutama vuosikymmen myöhemmin, 1880-luvulla, lehdistön huomio kiinnittyi madame Blavatskyna tunnettuun meedioon, joka toimi teosofiaksi kutsutun itämaisia viisauksia julistavan aatesuunnan lähettiläänä. Teosofian kannattajat järjestäytyivät Viipurissa paikalliseksi looshiksi, jossa jäsenet opiskelivat yhdessä uuden aatteen oppeja vuodesta 1907 alkaen. Kun Saksassa vaikuttanut teosofi Rudolf Steiner vuonna 1913 perusti Antroposofisen Seuran, joukko viipurilaisia seurasi esimerkkiä ja perusti kaupunkiin myös antroposofisen ryhmän.

Viipurilaisten kiinnostus medioita ja itämaisia viisauksia kohtaan kertoo, että kaupungissa oltiin hyvin perillä uusista aatteista, jotka puhuttelivat ihmisiä eri puolilla Eurooppaa ja Amerikoissa, jopa Intiassa asti.¹ Spiritualismi, teosofia ja antroposofia kuuluvat siihen aatteiden ryhmään, jota tutkimuksessa kutsutaan moderniksi länsimaiseksi esoteriaksi. Kyse ei ole yhdestä perinteestä, vaan monimuotoisesta aatteiden ryhmästä. Pelkistetyimmillään esoteerisia aatteita yhdistää ajatus jumalallisen tai henkisen ulottuvuuden olemassaolosta maailmassa ja usko siihen, että ihmisen on mahdollista saavuttaa välitöntä tietoa tästä ulottuvuudesta.² Esoterian pariin luetaan hyvin erilaisia aatteita aina antiikin hermetismistä renessanssimagiaan ja tässä käsiteltävään 1800- ja 1900-lukujen moderniin esoteriaan.

Laaja kiinnostus esoteriaa kohtaan johti 1800- ja 1900-luvun aikana lukuisten esoteeristen ja okkulttisten (sala)seurojen perustamiseen läntisen maailman eri kolkissa siirtomaita myöten. Siinä missä aikaisempi tutkimus on käsitellyt näitä aatteita ja liikkeitä vastareaktion ajan edistysuskolle, tieteelliseen kehitykseen ja rationalismiin, on uudempi tutkimus päinvastoin esittänyt ne osana modernisaatiota.³ Esimerkiksi Alex Owenin mukaan esoteeriset liikkeet puhuttelivat ihmisiä juuri siksi, että ne tarjosivat tapoja käsitellä modernisoituvassa maailmassa elävien ihmisten kohtaamia kysymyksiä – kuten uskonnon

ja tieteen suhdetta sekularisoituvassa kulttuurissa, inhimillisen tiedon rajoja, ihmisen henkisen ja fyysisen olemuksen luonnetta sekä ihmisen pyrkimyksiä toteuttaa itseään.⁴

Esoterian monimuotoisuus on motivoinut viimeaikaista tutkimusta tarkastelemaan, millaisia muotoja esoteeriset aatteet ja liikkeet ovat saaneet kontekstisidonnaisina historiallisina ilmiöinä.⁵ Sovellan lähestymistapaa seuraavassa arvioimalla, miten teosofia ja antroposofia näyttävät modernina uskonnollisuutena 1880–1930-lukujen Viipurissa ja selvittämällä, millaisia muotoja ja tulkintoja aatteet saivat seurojen viipurilaisten jäsenten parissa. Koska myös spiritualismi oli huomattava ilmiö niin Viipurissa kuin muualla Suomessakin ja koska se muokkasi maaperää teosofialle ja antroposofialle, pohjustan teemaa käsittelemällä lyhyesti myös tämän liikkeen vaihteita. Modernilla uskonnollisuudella tarkoitan näiden liikkeiden tarjoamia tapoja jäsentää yllä mainittuja kysymyksiä uskonnollisuudesta, tiedon rajoista, sekä ihmisyydestä modernisoituvassa maailmassa. Lisäksi tarkastelen, miten Suomen ja erityisesti Viipurin kontekstit vaikuttivat niihin tulkintoihin, joita aatteista tehtiin.

Koska saatavilla olevien lähteiden määrä ja luonne poikkeavat toisistaan, tarkastelen liikkeitä hieman eri painotuksin. Teosofian ja antroposofian osalta lähdetilanne on hyvä, koska ne olivat globaaleihin mittakaavoihin kasvaneita suuntauksia, joiden kannattajat olivat myös Suomessa järjestäytyneet omiin seuroihinsa. Teosofisen seuran ja Antroposofisen seuran toimintaa voi selvittää osin yhdistysarkistojen aineistojen ja osin yksityisen kirjeenvaihdon avulla, minkä ohella liikkeet ovat jättäneet jälkiä julkiseen keskusteluun lehdistössä. Spiritualismi ei toiminut vielä 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa järjestäytyneenä liikkeenä, minkä vuoksi lähestyn sitä sanomalehtikirjoittelun ja aikaisemman tutkimuksen avulla.⁶

Päälähdeaineiston teosofisen liikkeen vaiheisiin muodostavat Suomen Teosofisen Seuran (STS) vuosikertomukset, jotka tarjoavat tietoa Viipurin Sampo-looshin toiminnasta koko sen toimintakaudelta 1907–1939. Ne kuitenkin valaisevat vain järjestäytyneen looshin toimintaa, eivät niinkään teosofian merkitystä yksittäisten henkilöiden elämässä.

Viipurissa vuosina 1913–1943 toiminutta antroposofista ryhmää koskevat lähteet ovat hajanaisemmat. Ryhmä ei ole jättänyt jälkeensä vuosikertomuksia tai muita toimintaansa systemaattisesti dokumentoineita papereita. Tärkein lähdeaineisto on ryhmän johtajan Wally Homénin kirjeenvaihto Allgemeine Anthroposophische Gesellschaftin (AAG) kanssa. Antroposofiska Sällskapet i Finlandin vuosikertomuksista olen löytänyt joitakin mainintoja Viipurin ryhmästä. Wally Homénin muistikirja ja valokuva-albumit täydentävät kuvaa antroposofian merkityksestä hänen elämässään. Näiden lähteiden valossa tar-

kastelen antroposofiaa teosofiaa henkilökeskeisemmin lähinnä Wally Homénin toiminnan kautta. Lisäksi olen selvittänyt sanomalehtikirjoittelun avulla, missä määrin teosofia ja antroposofia saivat Viipurissa julkisuutta ja miten niitä julkisuudessa käsiteltiin.

Koska kiinnostus esoteerisia aatteita kohtaan oli teosofista ja antroposofista liikettä laajempi ilmiö, valittu fokus ei kata koko Viipurin esoteerista kenttää. Tässä tarkasteltujen lähteiden valossa teosofia ja antroposofia näyttävät Viipurissa puhutelleen etenkin luterilaista suomen-, ruotsin- ja saksankielistä väestöä. Venäjän vallankumouksen jälkeen Karjalankannakselle syntyneet pienet venäjänkieliset teosofiset ryhmät ja viipurinvenäläisten ortodoksien mahdolliset yhteydet Pietarin teosofisiin ja antroposofisiin piireihin jäävät tämän tutkimuksen ulkopuolelle, sillä niiden selvittäminen vaatisi erillisen lähde-tilanteen kartoituksen ja tutkimuksen. Edellä mainittujen liikkeiden lisäksi Suomessa ja todennäköisesti myös Viipurissa toimi 1920-luvulta lähtien myös Suomen Teosofisesta Seurasta irtaantunut Ruusu-Risti-yhteisö, jonka toiminta niin ikään vaatisi oman tutkimuksensa. Viipurissa harrastettiin esoteriaa myös järjestäytymättömästi, sillä kaikki teosofiasta ja antroposofiasta kiinnostuneet eivät halunneet tai voineet kuulua seuroihin tai ryhmiin. Tällaista yksityistä esoterian harrastusta en kuitenkaan tutki tässä artikkelissa.

Spiritualismi tiennäyttäjänä

Suuren suosion saanut spiritualismi oli merkittävä osa 1800-luvun esoteeristen liikkeiden jatkumoa. Se toi laajojen yleisöjen tietoisuuteen teemoja, joita myöhemmin käsiteltiin myös teosofiassa ja antroposofiassa. Pohjois-Amerikassa 1840-luvulla syntyneen liikkeen kannattajat uskoivat sielun kuolemattomuuteen ja elävien mahdollisuuteen kommunikoida edesmenneiden sielujen kanssa. Ihmistä, joka toimi viestien välittäjänä elävien ja kuolleiden välillä, kutsuttiin liikkeen piirissä meedioksi. Meedioiden istunnoissa yleisö sai todistaa monenlaisia merkkejä henkien kommunikoinnista – esimerkiksi automaattikirjoitusta, soitinten soimista ilman että kukaan soitti niitä, esineiden ilmaantumista tyhjästä, huonekalujen liikkumista itsekseen sekä henkien materialisoitumista.⁷

Anitra Komulaisen mukaan suomalaiset kuuluivat spiritualismista ensimmäisen kerran 1850-luvulla.⁸ Ensin innostuttiin niin kutsutusta ”pöytätanssista” (*borddans*), joka tarkoitti pöytien liikuttamista koputusten tai kosketusten avulla. Ilmiö ymmärrettiin Suomessa Yhdysvalloista poiketen hengettömäksi reaktioksi, jonka syiksi arveltiin muun muassa sähköä, magnetismia tai suoraista huijaustakin.⁹ Myös Viipurin ruotsinkielisessä sanomalehdistössä

1850–1860-luvuilla mainittiin pöytätanssi, jota kuvattiin tässä vaiheessa lähinnä ulkomaiseksi (pariisilaiseksi, hampurilaiseksi ja amerikkalaiseksi) ilmiöksi.¹⁰ 1860-luvun loppuun mennessä Suomeen oli Komulaisen mukaan rantautunut spiritualistisen aatteen koko kirjo pöytätanssista psykografiaan eli kanavoituun kirjoitukseen sekä aihetta käsittelevään kirjallisuuteen ja aatteen sanansaattajiin. Kotipiirissä järjestetyistä istunnoista tuli yleinen huvi, jonka voi olettaa levinneen myös Viipuriin.¹¹

Spiritualismia käsittelevää kirjallisuutta alkoi olla saatavilla Suomessa 1860-luvulta lähtien, mikä vaikutti vahvasti aatteen leviämiseen.¹² Viipurin sanomalehdistössä aatteen suosion kasvu näkyi selvästi vasta 1870-luvulla, jolloin uutisointi lisääntyi huomattavasti. Eniten spiritualismia käsiteltiin *Östra Finlandissa* ja *Wiborgs Tidningissä*, joissa spiritistisen liikkeen kehitystä, meedioita ja heidän paljastumisiaan sekä tiedemiesten yrityksiä tutkia ilmiötä käsiteltiin monissa artikkeleissa. Suomenkielinen lehdistö ei vielä tässä vaiheessa juurikaan käsitellyt spiritualismia. Vuonna 1877 *Östra Finland* julkaisi perusteellisen, viisiosaisen artikkelisarjan spiritualismista, jonka kerrottiin vanginneen massojen huomion. Pelkästään Pohjois-Amerikassa kannattajien lukumäärän sanottiin nousseen jo 1850-luvulla yli kahden ja puolen miljoonan ja joukkoon kuuluvan useita oppineita ja kunnioitettuja kansalaisia. Artikkelikuvasi lukijalle liikkeen kehitystä ja nimesi sen tunnetuimmat puolestapuhujat kuten Andrew Jackson Davisin (1826–1919) sekä tunnetuimmat meediat ja heidän taidonnäytteensä. Lisäksi sarjassa kerrottiin tiedemiesten yrityksistä tutkia ilmiötä tieteellisesti.¹³

Liikkeen suosiosta kertoo, että uutisointi jatkui Viipurin lehdistössä hetkelisiä notkahduksia lukuun ottamatta vilkkaana 1880-luvulta aina 1920-luvulle asti tyrehtyäkseen vasta 1930-luvulla. Vaikka ammattimeedioita ei vielä 1850–1860-luvuilla käynyt Suomessa, heistä saattoi jo silloin lukea lehdistä.¹⁴ Viipurin sanomalehdet mainitsevat esimerkiksi amerikkalaisen Daniel Dunglas Homen (1833–1886) ja englantilaisen Florence Cookin (1856–1904).¹⁵ Ajan myötä Viipurissakin alkoi käydä kansainvälisesti tunnettuja, erilaisia titteleitä käyttäviä spiritualisteja ja meedioita, jotka esiintyivät suurille yleisöille esimerkiksi Raatihuoneen salissa ja pitivät yksityisistuntoja pienemmille seurueille kuten kaupungin teosofiselle looshille.¹⁶ Heidän lisäksi Suomessa ja myös Viipurissa kävi monenlaisia taikureita ja silmäkääntäjiä, joiden esitykset olivat saaneet vaikutteita spiritualismista. Ero aitoina henkimaailman viestien välittäjinä esiintyneiden medioiden ja silmäkääntäjien tai taikureiden välillä oli usein häilyvä. Komulaisen mukaan tämä saattoi vaikuttaa kielteisesti spiritualismin maineeseen, koska kriitikon oli helppo leimata henkien tekemiksi tulkitut ihmeet silmäkääntötempuiksi.¹⁷ Lisäksi spiritualismin mainetta heikensi

monien meedioiden paljastuminen huijareiksi. Esimerkiksi Saksassa vaikuttaneen Anna Rothen paljastumisesta uutisoitiin 1900-luvun alussa Viipurissakin.¹⁸

Amerikoissa ja monissa Euroopan maissa spiritualismi kasvoi todelliseksi massailmiöksi ja tunnettiin Suomessakin hyvin laajasti. Osittain suosiota ruokki sen viihteellinen puoli: katsojia kiehtoivat pohtia, olivatko he juuri todistaneet silmäkääntötemppeja vai henkien läsnäoloa. Spiritualismin suosiota selittivät silti pohjimmiltaan vakavat maailmankatsomukselliset kysymykset. Aate tarjosi ihmisille uusia väyliä pohtia tämän- ja tuonpuoleisen suhdetta sekä ihmisen mahdollisuuksia saada

tietoa tuonpuoleisesta. Koska spiritualismi oli myös sovitettavissa monenlaiseen katsomukselliseen viitekehykseen kristillisestä tai teosofisesta agnostiseen, se puhutteli hyvinkin eri tavoin ajattelevia ihmisiä. Lisäksi tieteelliset pyrkimykset tutkia spiritualismia olivat omiaan herättämään toiveita tulevaisuudesta, jossa tieteellisen materialismin ja uskonnon väliset ristiriidat olisi ylitetty ja henkimaailman olemassaolo voitaisiin perustella tieteellisesti.¹⁹

Antti Harmaisen mukaan spiritualismi tarjosi Suomen sivistyneistölle, kuten Viipurissa 1870–1880-luvuilla toimineelle J. H. Erkolle (1849–1906), muun muassa surutyön välineen. Aatteen käsitys tuonpuoleisuudesta auttoi jäsentämään läheisten menettämistä kuolemalle tilanteessa, jossa luterilaisen kirkon tarjoama viitekehys ei enää yksin tyydyttänyt lukeneistoa. Kapinointi kristinuskoa vastaan ei kuitenkaan välttämättä tarkoittanut sen hylkäämistä, vaan pikemminkin uudelleenmäärittelyä. Spiritualismi palveli sivistyneistön kasvanutta tarvetta käsitellä koko elämänpiiriään tiedollisesti ja rationaalisesti.²⁰ Siten se muokkasi maaperää otolliseksi myös teosofialle ja antroposofialle. Spiritualismin tavoin nekin tarjosivat henkisyttä, joka pyrki sopusointuun ajan tieteellisen ja rationaalisen ajattelun kanssa ja antoi yksilölle suuremman vastuun omasta henkisestä tilastaan.

Kapinointi juuri luterilaista kirkkoa vastaan on ymmärrettävä sitä taustaa vasten, että Suomen katsomuksellinen kenttä, johon sekä spiritualismi että teo-

Medio Peters

antaa **psykometriassa ja clairvoyencissa** ruotsalaisella lyseolla

I:sen istunnon tiistaina t. k. 14 p:nä klo 1/2 8 illalla.

II:sen istunnon keskiviikkona t. k. 15 p:nä klo 1/2 8 illalla.

III:nnen istunnon torstaina t. k. 16 p:nä klo 1/2 8 illalla ja

IV:nnen istunnon perjantaina t. k. 17 p:nä klo 1/2 8 illalla.

Huom! Istuntoihin on saavutettava **aivan täsmällisesti.**

2860

Englantilainen meedio Alfred Vout Peters kävi Viipurissa useita kertoja. Kuvassa ilmoitus Karjala-lehdestä 12.3.1912.

sofia ja antroposofia piti sovittaa, oli 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä edelleen kulttuuriltaan pääosin luterilainen, vaikka maassa toimi monia muitakin uskonnollisia liikkeitä. Viipurissa toimi vanhastaan myös ortodoksinen kirkko, minkä lisäksi kaupungissa oli joitakin katolilaisia, juutalaisia ja tataareja sekä erilaisia herätysliikkeitä. Luterilaisen kirkon vahvaa asemaa kuvaa silti se, että vuonna 1923 voimaan tulleesta uskonnonvapauslaista huolimatta siitä ei ollut 1930-luvun lopussa eronnut kuin keskimäärin 1,9 prosenttia koko maan luterilaisesta väestöstä. Eroaminen oli kaupunkipainotteista, sillä kaupungeissa eroamiskeskiarvo oli 4,1 prosenttia ja maaseudulla vain 1,4 prosenttia luterilaisesta väestöstä. Läänin tasolla tarkasteltuna Viipurissa erosi keskimäärin 1,7 prosenttia väestöstä, mikä oli varsin samansuuntaista muuhun maahan verrattuna.²¹ Kaupungin uskonnollisesta monimuotoisuudesta huolimatta luterilainen kirkko säilytti Viipurissakin valta-asemansa enemmistön uskonnollisena viitekehyksenä.²²

Viipurilaiset kiinnostuvat teosofiasta

Tammikuussa 1887 *Wiborgsbladet* kertoi lukijoilleen ”uudesta ja omituisesta spiritistisestä opista”, jonka venäläisamerikkalainen ”rouva Blavatsky” oli tuonut Tiibetistä. Blavatskyn kerrottiin opiskelleen Aasiassa, Intiassa, Etelä-Amerikassa ja Afrikassa buddhalaisuutta ja muita mysteerejä, saavuttaneen mainetta meediona ja kirjoittavan parhaillaan teosofis-filosofista suurteosta.²³ Viipurin lehdistö tarttui uutiseen muutaman vuoden viiveellä, sillä *Helsingfors Dagblad* oli kertonut lukijoilleen teosofiasta ja sen perustajasta Blavatskysta ensimmäisenä Suomessa jo toukokuussa 1884.²⁴

Wiborgsbladet oli oikeilla jäljillä siinä, että teosofinen aate todella oli kehittynyt spiritualismin piiristä.²⁵ Venäläissyntyinen Helena Petrovna Blavatsky (1831–1891) oli aloittanut esoteerisen uransa spiritualismin parissa New Yorkissa 1870-luvun alussa ja tullut tunnetuksi taitavana meediona. Hänen kiinnostuksensa kuitenkin kääntyi pian spiritualismista vanhempaan länsimaiseen esoteriaan.²⁶ Tähän laajaan länsimaiseen esoteeriseen perinteeseen hän yhdisteli hindulaisia ja buddhalaisia vaikutteita. Niitä puolestaan ruokki kolonialismin myötä kasvanut orientalistinen kiinnostus muun muassa Intiaa kohtaan. Vuonna 1875 Blavatsky perusti asianajaja Henry Steel Olcottin kanssa New Yorkissa Theosophical Societyn, Teosofisen seuran. Sieltä liike levisi nopeasti eri puolille länsimaita ja niiden siirtomaita. Blavatsky ja Olcott siirsivät seuran päämajan Intiaan 1870-luvun lopulla.²⁷

Wiborgsbladetin ensimmäisen uutisen jälkeen tieto teosofiasta levisi Viipurissa lehdistön, kirjallisuuden ja esitelmien välityksellä. Koska alkuun teosofia

Suomessa tavoitti ruotsinkielisen sivistyneistön, kuvaan sopi, että sen esitteli Viipurissa ensin ruotsinkielinen yläluokan lehti *Wiborgsbladet*²⁸, joka ilmestyi vuosina 1882–1901. Kilpailija *Östra Finland* (1875–1899) alkoi uutisoida aiheesta harvakseltaan 1890-luvulla, ja vuosisadan vaihteen jälkeen uutisointi jatkui satunnaisena *Wiborgs Nyheterissä* (1899–1939).

Sävyltään lehtien artikkelit vaihtelivat myötämielisestä ihmettelevään ja kriittiseen. Erityisen varauksellisesti käsiteltiin teosofiaan ja Blavatskyyn 1890-luvulla kohdistuneita huijausepäilyjä ja skandaaleja. Sävyeroista huolimatta kirjoitukset antoivat lukijoille perustietoja teosofiasta, minkä lisäksi lehdissä mainostettiin paikallisia teosofisia tilaisuuksia ja kirjallisuutta. *Wiborgsbladet* esitteli teosofiaa kaikkiaan kymmenessä artikkelissa vuosina 1887–1897. Selkeää linjaa lehdellä ei ollut. Helmikuussa 1897 nimimerkki V. H. (mahdollisesti toimittaja Viljo Häyhä) kirjoitti teosofiasta erityisen lämpimästi. Hän ihmetteli teosofian päämääristä vallitsevaa tiedon puutetta ja kuvaili sitä kaikkein toimintakykyisimmäksi elämäkatsomukseksi:

Se on vapaamielinen eri tavoin ajattelevia kohtaan, se tavoittelee tietoa, se opettaa vakaata vakaumusta jumalan läsnäolosta kaikkialla, elämästä kuoleman jälkeen, se merkitsee kaiken elämän käsittävää rakkautta ja kutsuu ihmisiä työskentelemään yleisen veljeyden puolesta, jne.²⁹

Lisäksi kirjoittaja näki teosofian edistävän uskonnollista suvaitsevaisuutta, sillä se pyrki saamaan selvyyttä uskontojen yhteisestä ytimestä sen sijaan, että olisi lisännyt vastakkainasettelua eri katsomusten välillä.

Saman vuoden elokuussa liberaali *Östra Finland* esitteli lukijoilleen teosofian opin keskeiset sisällöt, joista tärkein oli ”muodostaa ihmiskunnan yleisen veljeyden ydin huolimatta rodun, uskontunnustuksen, sukupuolen, yhteiskuntaluokan taikka ihonvärin eroavaisuudesta”.³⁰ Lisäksi selitettiin teosofian näkemys karman laista, jonka mukaan ihmisen teot hänen elämänsä aikana määräävät, millaisia vaikeuksia ja kokemuksia hän kohtaa syntyessään jälleen seuraavassa elämässä. Lehtien selostusten ohella kiinnostuneet lukijat saattoivat perehtyä aiheeseen tarkemmin hankkimalla lehdissä vuodesta 1897 alkaen mainostettua teosofista kirjallisuutta Cloubergin kirjakaupasta tai tilaamalla *Teosofisk Tidskrift* -lehteä Theosophical Society’n skandinaavisesta osastosta.³¹

Vähitellen teosofia alkoi saada kannattajia. Jo vuonna 1891 ruotsalainen Viipurissa asuva tullivirkamies Edm. Jakobson liittyi Ruotsin Teosofiska Samfundetiin (vuodesta 1893 Theosophical Society’n Skandinaavinen osasto). Vuosisadan vaihteen paikkeilla liittyi muutama lisää: konttoristi Bruno Rosenbröijer vuonna 1893, rouva Hilda Ahrenberg vuonna 1898 ja säiniöläinen kauppias August Öhberg

vuonna 1902.³² Lokakuussa 1900 Fredrikinkatu 4:ään perustettiin Adolf Nylundin ja Herman Grönbergin aloitteesta teosofinen kirjasto, joka seuravana vuonna siirtyi Karjaportinkatu 8:aan Bruno Rosenbröijerin luo. Marraskuussa 1900 se koostui 125 niteestä, joista osa oli saatu ilmaiseksi Skandinaavisen teosofisen osaston kirjavarastosta ja loput viipurilaisten, helsinkiläisten ja tukholmalaisten teosofien lahjoitusten avulla.³³ Helsingfors teosofiska biblioteketin perustamisen (1897) jälkeen se oli maan toinen teosofinen kirjasto.³⁴

Toimintaa Viipurissa vilkastuttivat vuosisadan vaihteen jälkeen teosofiset luennot. Aatteen keskeisimmät levittäjät olivat tässä vaiheessa Pekka Ervast (1875–1934) ja Veikko Palomaa (1865–1933). Helsinkiläistä fennomaanisukua oleva Ervast aloitti toimintansa ruotsinkielisissä piireissä Helsingissä vuonna 1897 avatun teosofisen kirjaston parissa, mutta toimi vuosisadan vaihteen jälkeen yhä enemmän suomeksi. Hän oli jo tässä vaiheessa huomattavan aktiivinen puhuja ja tuottelias kirjailija.³⁵

Veikko Palomaa oli lehtimies, kirjailija ja suomentaja, joka oli lähtöisin köyhistä oloista Sauvosta. Hänellä oli keskeinen rooli teosofian levittämisessä etenkin työväen pariin. Palomaa tutustui teosofiaan vuonna 1900 Pekka Ervastin ja Jean Boldtin *Uusi Aika* -lehden välityksellä. *Työmiehen* ja sen viikkolehden *Työmiehen illanvieton* toimituksissa hän antoi vuosina 1901–1902 tilaa teosofisille kirjoituksille ja kävi Ervastin ja Maria Ramstedtin (kirjailijanimeltään Martti Humu, 1852–1915) kanssa esitelmöimässä Sörnäisten työväenyhdistyksessä. Hän toimi sittemmin teosofisena luennoitsijana ja vapaana kirjailijana.³⁶

Ensimmäisen Viipurin-luentonsa Palomaa piti toukokuussa 1902 Talikkalan työväenyhdistyksessä. Kuulijoita oli *Viipurin* mukaan ”keskulaisesti”.³⁷ Seuraavan luennon piti Pekka Ervast kesäkuussa 1905, jolloin hän puhui Viipurin työväenyhdistyksen talolla aiheesta ”Yleinen veljeys teosofiselta kannalta”. Luennon kuulijoiden määrää ei uutisoitu.³⁸ Vuosina 1906–1907 Palomaa palasi Viipuriin pitämään kaikkiaan yhdeksän esitelmää.³⁹ Huhtikuussa 1906 yleisöä oli vain nelisenkymmentä, mutta kuulijakunta kasvoi nopeasti, kun hän lakkasi pyytämästä 25 pennin ovirahaa ja jätti tulot kokonaan esitelmien yhteydessä tapahtuvan kirjamyynnin varaan sekä sai paikallisilta tukea markkinointiin.⁴⁰ Lokakuussa 1906 Palomaa esitelmöi Talikkalan työväenyhdistyksessä noin 300 hengelle ja Viipurin kansakoulun juhlasalissa noin 500 hengelle ja sai hyvin kaupaksi kirjallisuuttakin. Myös Palomaan puheet asemapaikkakunnilla Karjalankannaksen Sairalassa, Inkilässä, Säiniössä ja Nurmessa keräsivät toistuvasti yli sadan hengen yleisöjä. Vastaanotto oli niin innostunut, että hän palasi yleisön pyynnöstä Karjalaan jo marraskuussa.⁴¹

Uudelleen Palomaa palasi Viipuriin talvella 1907. Teosofian kannatusta osoittaa, että Palomaan toisen esitelmän yhteydessä 10. helmikuuta kaupun-

kiin perustettiin Suomen ensimmäinen teosofinen paikallisosasto eli looshi.⁴² Sen säännöt hyväksyttiin syyskuussa, jolloin se nimettiin Sampoksi.⁴³ Viipurin Samposta tuli yksi syyskuun puolivälissä 1907 perustetun Teosofisen Seuran Suomalaisen Osaston (jatkossa STS)⁴⁴ seitsemästä perustajalooshista. Muut olivat Vågen ja Kalevala eteläisessä Helsingissä, Atra Sörnäisissä, Kalervo Oulunkylässä, Etsijä Kurikassa ja Sarastus Nokiolla.⁴⁵ STS:n ylisihteerinä eli puheenjohtajana toimi vuoteen 1919 saakka Pekka Ervast.⁴⁶

Teosofisen toiminnan vilkastuminen vuosina 1906–1907 oli seurausta Suomen poliittisen tilanteen vapautumisesta. Suomalaisen teosofisen seuran perustamisesta oli keskusteltu aika ajoin jo 1890-luvun lopulta alkaen, mutta käytännön toimiin voitiin ryhtyä vasta syksyn 1905 suurlakon jälkeen, kun kokoontumis- ja yhdistymisvapaus mahdollistivat teosofisen seuran kaltaisen aatteellisen seuran järjestäytymisen.⁴⁷ Samasta syystä teosofinen jaa muu esoteerinen toiminta vilkastui vuoden 1905 jälkeen myös Venäjällä.⁴⁸

Pari kuukautta Viipurin teosofisen looshin perustamisen jälkeen nuor-suomalainen *Karjala* (1904–) esitteli huhtikuussa 1907 teosofian lukijoilleen nimimerkki W. H:n (todennäköisesti Viljo Häyhä) kirjoittamassa artikkelissa.⁴⁹ *Karjala*-lehti alkoi vastedeskin uutisoida teosofiasta viipurilaisista lehdistä ylivoimaisesti eniten. Tämä sopi lehden profiliin vastarintalehtenä, mutta asiaan vaikutti varmasti myös toimittaja Viljo Häyhä, kaupungin teosofisen looshin aktiivijäsen, joka toimi *Karjalan* piirissä ja työskenteli vuosina 1916–1917 lehden vastaavana toimittajana.⁵⁰ Kriittiset äänet sen sijaan saivat tilaa vanhasuomalaisessa *Viipurissa* (1893–1918) ja sosiaalidemokraattisessa *Työ*-lehdessä, joka ilmestyi vuosina 1904–1918.⁵¹ Uutisoinnin painopisteen siirtyminen ruotsinkielisestä lehdistöstä suomenkieliseen heijasteli sitä, että teosofiasta kehittyi Viipurissa kuten muuallakin Suomessa pääosin suomenkielinen ilmiö. Aatteen kannattajat alkoivat julkaista vuodesta 1905 Helsingissä suomenkielistä *Omatunto*-lehteä ja vuodesta 1908 sen seuraajaa *Tietäjää*.

Teosofista veljeyttä yli luokkarajojen?

STS:n säännöt edellyttivät, että looshissa oli vähintään seitsemän jäsentä.⁵² Viipurin Sampo-looshin kohdalla vaatimus ylittyi alussa reilusti, koska jäseniä kirjattiin perustamiskokouksessa 50.⁵³ Tämän jälkeen looshin jäsenmäärä vaihteli vuosien kuluessa paljonkin, kuten oheisesta taulukosta käy ilmi.

Sampo oli tyypillinen kaupunkilaislooshi, sillä yli 20 jäsenen loosheja oli 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä vain Helsingissä, Viipurissa, Turussa, Vaasassa ja Tampereella. Vain Helsingin Kalevala-loosilla oli pysyvästi yli 50 jäsentä. Pienemmillä paikkakunnilla jäseniä oli tavallisesti 7–15.⁵⁴

Sampo-loosin jäsenmäärä kunkin vuoden lopussa vuosikertomusten mukaan.

Vuosi	Jäsenmäärä
1907	50
1911	42
1920	24
1921	21
1922	18
1923	9
1924	7
1925	8
1926	12
1927	17
1928	19
1929	36
1930	40
1934	20
1936	15
1937	15
1938	12
1945	12

Lähde: TS, Sampo-slooshin vuosikertomukset 1907–1945.

Taulukon osoittama jäsenkato vuosina 1923–1925 liittyi todennäköisesti siihen, että seuran pitkäaikainen ylisihteeri Pekka Ervast erosi Teosofisesta Seurasta marraskuussa 1920 ja perusti uuden seuran, Ruusu-Ristin.⁵⁵ Monet Teosofiset Seuran jäsenet seurasivat häntä viimeistään muutaman vuoden sisällä.⁵⁶ Koska Sammon jäsenet olivat ilmaisseet uskollisuutensa Ervastia kohtaan, on luultavaa, että osa looshin jäsenistä seurasi häntä uuteen seuraan.⁵⁷ Taulukon osoittama 1930-luvun jäsenkato puolestaan liittyi todennäköisesti STS:n vararikkoon, jonka johdosta sekä seura että sen kaikki looshit jouduttiin perustamaan uudestaan vuonna 1933. Tästä takaiskusta Viipurin Sampo-looshi ei ehtinyt elpyä ennen kuin sodan alkaminen marraskuussa 1939 katkaisi sen toiminnan.⁵⁸

STS:n jäsenrekrytointi oli sikäli hankalaa, että varsinaista värväystoimintaa karsastettiin pitkään, koska sitä pidettiin teosofiaan kuuluvan vapauden periaatteen vastaisena. 1920-luvun lopulla seuran hallitus ryhtyi kuitenkin keskustelemaan aktiivisen ”valistus ja propagandatyön” aloittamisesta, koska jäsenmäärä oli polkenut paikallaan 500–600:n tietämällä jo kaksi vuosikymmentä. Koska resurssit olivat monella paikkakunnalla pienet, yritettiin muutamana vuonna pitää lokakuuta niin sanottuna ”propagandakuukautena”, jolloin julkista ohjelmaa tarjottiin loosheissa ympäri maan.⁵⁹ Sampo osallistui kampanjaan ainakin vuosina 1928 ja 1929, ja sen

silloinen jäsenmäärän kasvu oli todennäköisesti tämän valistustyön ansiota.⁶⁰

Sampo-looshin jäsenmäärän vähäisyys ei kuvasta teosofisen liikkeen todellista vaikutusta Viipurissa. On muistettava, että Palomaa luennoi kaupungissa monet kerrat yli sadan henkilön kuulijakunnalle, ja looshin perustamisen jälkeen vuonna 1907 Ervastia kokoontui kuulemaan jopa 700 hengen yleisö.⁶¹ Lisäksi teosofista kirjallisuutta oli jatkuvasti yhä enemmän saatavilla looshin kirjastossa ja kirja-kaupoissa. Koska teosofiaa tunnettiin paljon laajemmalti kuin looshin jäsenistön piirissä, on ilmeistä, että sillä oli kannattajia myös jäsenistön ulkopuolella.

Sammon toiminta lienee ollut pääosin suomenkielistä, sillä vuosikertomuksissa ei ole mainintoja ruotsinkielisestä toiminnasta eikä kirjaston kokoelmissa

Sampo-looshin jäseniä vuodelta 1934. Takana vasemmalta Thyra Karhuvirta, Oskari Olkio, A. Halinen, (?) Paasonen, Anders Vahtera, Helena Purho, Gunnar Aspelund, August Finni, Alli Finni. Keskellä vasemmalta Ida Laakkonen, Sofia Sohkanen, Aino Salonen. Edessä Martta Toivanen ja Aino Hämäläinen.

mainita kuin muutama ruotsinkielinen teos.⁶² Siinä missä Viipurissa järjestettiin vuosina 1905–1939 yli 70 suomenkielistä esitelmää, ruotsinkielisiä pidettiin vain muutama.⁶³ Teosofia muotoutui muutenkin Suomessa vahvasti suomenkieliseksi liikkeeksi; ruotsinkielisiä loosheja oli vain Helsingissä (3) ja Turussa (1).⁶⁴ Ottaen huomioon jäsenten suomenkielisyyden ja teosofian aatteellisesti melko kansallisen orientaation, jäsenet olivat taustaltaan todennäköisesti pääosin luterilaisia. Siihen nähden, että Venäjän teosofinen keskus sijaitsi Pietarissa, on yllättävää, ettei Sampon jäsenillä näytä olleen yhteyksiä sinne.⁶⁵

STS:n ainoan säilyneen jäsenluettelon (1911) perusteella looshi kokosi yhteen sekä miehiä että naisia monista yhteiskuntaluokista. Sampoon kuului vuonna 1911 yhteensä 39 jäsentä, joista 21 oli miehiä, 17 naisia ja yksi sukupuoleltaan tuntematon vain nimikirjaimilla kirjattu jäsen. Naisista kymmenen oli rouvia, kuusi neitejä ja yksi oli leski. Tämä vastaa STS:n yleistä sukupuoli- ja siviilisäätäjakaumaa.⁶⁶ Jäseniin kuului joitakin kaupungin ja lääninhallituksen alempia ja ylempiä virkamiehiä, kuten varalääninsihteeri Valfrid Suhonen rousansa Lydian kanssa. Keskiluokkaa edustivat toimittaja Viljo Häyhä, opettajatar Hilma Turunen ja kauppiaat August Öhberg ja Anna Heinonen sekä muutama konttoristi. Kaupunkilooshin jäseniä olivat myös maanviljelijät Otto ja Lydia Mölsä Säiniöstä. Suurimman ammattiryhmän muodostivat silti työläiset ja

käsityöläiset, joita oli looshin jäsenistä vähintään 16,⁶⁷ näistä kuusi rautatieläisiä. Työläisten osuus oli huomattava myös kattojärjestö STS:ssa.⁶⁸

Työläistaustaisten jäsenten suuri osuus johtui siitä, että teosofiaa levitettiin Suomessa liikkeen alkuvaiheessa työväen piirissä. *Viipurin Sanomia* vuosina 1888–1894 toimittanut Matti Kurikka (1863–1915) oli tolstoilaisuudesta, teosofiaa ja utopistisocialismista kiinnostunut teosofi ja kirjailija. Hän esitti teosofian lukijoilleen toimiessaan vuosina 1897–1899 Helsingissä *Työmies*-lehden päätoimittajana. Kurikan aatteet saivat työväen parissa laajaa vastakaikua, mutta työväenliikkeen johto suhtautui nihkeästi hänen omapäiseen toimintaansa.⁶⁹ Ervast ja Palomaa puolestaan jatkoivat teosofiamyönteisten artikkelien kirjoittamista *Työmiehen illanvietto* -lehteen vuonna 1902 ja kävivät Maria Ramstedtin tavoin luennoimassa teosofiasta Helsingin ja Sörnäisten työväenyhdistyksissä.⁷⁰ Viipurissakin Ervast ja Palomaa olivat aloittaneet luennointityönsä työväenyhdistyksissä ja rautatieasemilla, joissa esitelmät olivat herättäneet laajaa kiinnostusta. Viipurin *Työ*-lehti määritteli teosofisen katsomuksen peräti hallitsevaksi kaupungin työväenyhdistyksessä vuosina 1904–1905.⁷¹ Kannatus olisi kenties tuonut Sammolle suuremman määrän työläisjäseniä, ellei työväenliikkeen ja teosofisen liikkeen suhde olisi mutkistunut heti 1900-luvun alussa.

Mikko Pollarin mukaan työväenliikkeen johto vierasti teosofiaa ja näki sen opetukset monella tapaa vastakkaisiksi kansainväliselle sosialismille, johon työväenliikkeen johto pyrki kiinnittymään. Teosofian opetusten yleisestä veljeydestä, henkisestä etsinnästä ja salaisten luonnonlakien tutkimisesta pelättiin hämärtävän työläisten käsitystä luokkataistelun välttämättömyydestä. Siksi teosofisten oppien levittäminen kiellettiin *Työmiehen illanvietto* -lehdessä marraskuussa vuonna 1902; vuonna 1906 kiellettiin myös teosofiset esitelmät Sörnäisten työväenyhdistyksen tiloissa.⁷²

Työväenliikkeen jännittynyt suhde teosofiaan heijastui Viipurissakin erityisesti sosiaalidemokraattisen *Työ*-lehden kirjoitteluun. Suurlakon jälkeisinä vuosina teosofia personoitiin lehdessä Matti Kurikkaan, jonka ”pilventakaisia haaveiluja”, ”ilmalainnoja” ja ”utumaaailmoja” kritisoitiin useaan otteeseen. Lukijakirjeessä puolestaan valitettiin Työväenseuran tilojen antamista ”teosofisen humbugiesitelmän pitoa varten”, minkä lisäksi teosofia tehtiin eri tavoin naurunalaiseksi.⁷³ Teosofian henkilöityminen Kurikkaan selittyy osittain sillä, että Kurikka tunnettiin ennen muuta teosofisesti suuntautuneena sosialistina, vaikka hänen aatteellinen profiilinsa oli tätä monimuotoisempi.⁷⁴ Osittain kritiikin henkilöityminen saattoi johtua myös siitä, että Kurikka tunnettiin Viipurissa. Hän oli toiminut kaupungissa paitsi lehtimiehenä myös työväenasian, raittiusliikkeen ja nuorisoseurojen puolestapuhujana. *Viipurin Sanomien* vastaavana toimittajana Kurikka oli kirjoittanut 1890-luvun alussa

myönteisesti sosialismista ja hyökkäillyt papistoa vastaan tavalla, joka herätti huomiota maanlaajuisesti, vaikka hänen teosofinen kiinnostuksensa heräsikin vasta myöhemmin.⁷⁵ Kurikan ja teosofian tuomitseminen *Työ*-lehdessä heijastelee Viipurin työväenyhdistyksen aatepohjan muuttumista ja mukautumista maan työväenliikkeen johdon teosofiaa koskeviin linjauksiin.⁷⁶

Vaikka työväenliikkeen johdon suhtautuminen teosofiaan muuttui kielteiseksi 1900-luvun alussa, teosofiset vaikutteet eivät kokonaan kadonneet työväenliikkeen foorumeilta, eikä liikkeessä toimivien ihmisten kiinnostus teosofiaan täysin loppunut. Mikko Kemppainen on osoittanut, että teosofiset vaikutteet olivat tärkeä osa työväenliikkeessä toimineen kirjailija Hilda Tihlän ajattelua, mikä myös näkyi hänen kirjoituksissaan työväenlehtiin.⁷⁷ Myös Kati Mikkola ja Mikko Pollari ovat artikkelissaan teosofisesta työmies Vilho Itkosta tuoneet esille työväenliikkeen teosofisesti suuntautuneen vähemmistön ajattelua.⁷⁸

Aatteiden välistä vaihtoa tapahtui myös toiseen suuntaan, sillä sosialismi herätti keskustelua teosofien parissa. Esimerkiksi teosofisella *Omatunto*-lehdellä oli Maria Valtosen mukaan ilmestymisaikanaan 1905–1907 ”sosialistihenkinen” profiili.⁷⁹ Teosofian ja sosialismin suhteesta keskusteltiin vuosien varrella myös *Tietäjä*-lehden palstoilla ja Teosofisen Seuran vuosikokouksissa.⁸⁰ Keskustelu seuran suunnasta alkoi kärjistyä 1910-luvun lopulla, mikä johti vuonna 1920 seuran jakaantumiseen, kun sosialistisia vaikutteita vastustanut Pekka Ervast erosi ja perusti Ruusu-Risti-seuran.⁸¹ Vaikka Ervast olikin levittänyt teosofiaa työväen keskuudessa, hän halusi pitää teosofian erillään kaikesta puoluepolitiikasta yksilön sisäiseen kehitykseen tähtäävänä liikkeenä, kun osa STS:n jäsenistä puolestaan halusi edelleen suunnata sitä myös käytännön yhteiskunnalliseen ja poliittiseen toimintaan.⁸²

Sampo-looshin vuosikertomuksissa on selvästi haluttu korostaa jäsenten välistä hyvää yhteishenkeä, eivätkä ne siksi paljasta juuri mitään jäsenten yhteiskunnallisista näkemyseroista. Silottelusta huolimatta on joitakin viitteitä siitä, ettei veljellinen yhteiselo aina ollut yksinkertaista. Vuoden 1918 vuosikertomuksessa todettiin, että

[m]itään erikoista kirjallista ohjelmaa ei ole ollut. Useimmiten keskusteltiin ja vaihdettiin ajatuksia silloisten järkyttävien tapahtumain johdosta. Keskustelut muodostuivat usein sangen vilkkaiksi ja toisinaan kiivaiksikin. Mutta sitä ei voi ihmetellä kun ottaa huomioon, että useimmat jäsenistämme pyrkivät silloisia tapahtumia maassamme arvostelemaan ja ymmärtämään omien yksilöllisten kokemustensa ja näkemystensä perusteella.⁸³

Sisällissota vaikutti teosofiseen liikkeeseen muuallakin maassa. Se verotti STS:n rivejä tuntuvasti, sillä vuoden 1918 vuosikertomuksessa kerrotaan että 15 jäsentä oli kuollut, 5 eronnut ja 88 poistettu listoilta, koska ”heistä ei tiedetä mitään”.⁸⁴ Saman vuoden *Tietäjässä* Pekka Ervast kirjoitti sisällissodan uhreista, että kauppias August Öhberg, yksi Viipurin vanhimmista teosofeista, murhattiin ”heti punaisen kapinan alettua” ja että nuori toimittaja Eero Turunen ”kaatui taistelussa valkoisten puolella Karjalan rintamalla”.⁸⁵ Seuraavan vuoden vuosikertomuksessa Sampo kuitenkin ilmoitti, että kaikki jäsenet olivat hyvässä yhteisymmärryksessä, eikä kukaan ollut ”erehtynyt toimimaan Teosofisen Seuran ohjelmalle vieraitten tarkoituksena hyväksi, vaan poikkeuksetta jokainen on pysynyt uskollisena sille, seuramme alkuperäiselle ohjelmalle, jolle vannoutui sisimmässään liittyessään jäseneksi Teosofiseen Seuraan.”⁸⁶ Tämä viittaa selvästi siihen, että looshi – tai ainakin sen enemmistö – pysyi Ervastin epäpoliittiselle linjalle uskollisena ja näki teosofian ennen kaikkea henkiseen kehitykseen tähtäävänä liikkeenä. Se on myös tulkittavissa teosofeille tyypillisen pasifismin ilmauksena. Looshin jäsenten aloitteesta oli Viipuriin vuonna 1917 perustettu Rauhanyhdistys, ja joulukuussa, vain hieman ennen sisällissodan puhkeamista, oli vietetty rauhanjuhlaa, jossa puhujina olivat Maikki Friberg, Pekka Ervast ja Vihtori Kosonen.⁸⁷

Venäjällä bolshevikit kielsivät vuoden 1918 alussa kaikkien esoteeristen liikkeiden toiminnan. Jotkut Pietarin teosofisen looshin jäsenet pakenivat tämän jälkeen Suomen kautta muualle Eurooppaan.⁸⁸ Osa heistä jäi Karjalankannakselle, minne syntyi muutama looshi: Kellomäen Esperantia (1920), Terijoen Temperantia (1924) ja Kuokkalan Esperantia-bis (1924). STS:n vuosikertomuksissa nämä ”venäläisiksi” kuvaillut looshit toimivat erillään suomenkielisistä teosofeista, mutta pitävät yhteyttä Helsingin venäjänkielisiin teosofeihin. Niukkojen tietojen perusteella niiden jäsenmäärä vaihteli seitsemän ja neljäntoista välillä. Keskeisiä vaikuttajia olivat Vera N. Holshevnikova ja Nikolai W. Efimof, jonka mainitaan pitäneen kaksi venäjänkielistä esitelmää Viipurissa vuonna 1921. Myös vallankumouksen jälkeen Kuokkalaan jääneen taiteilija Ilja Repinin piirissä pidettiin teosofisia esitelmiä vuonna 1920. Koska venäjänkieliset teosofit näyttävät muodostaneen oman erillisen verkostonsa Suomessa, olisi heidän vaihteitaan syytä selvittää tarkemmin.⁸⁹

Teosofien tiedonhalu ja pyrkimys henkiseen kehittymiseen

STS:n sääntöjen mukaan sen keskeiset tavoitteet olivat 1) muodostaa yleisen veljeyden ydin, katsomatta rotuun, uskontunnustukseen, sukupuoleen, yhteiskunta-asemaan tai väriin; 2) edistää vertailevia uskonnollisia, filosofisia

ja tieteellisiä tutkimuksia; 3) tutkia tuntemattomia luonnonlakeja ja ihmisen salaisia voimia.⁹⁰ Näitä tavoitteita oli mahdollista tulkita hieman eri tavoin ja painotuksin. Sammossa painottui tulkinta teosofiasta henkisen kehityksen välineenä. Käytännön toiminnassa tämä tarkoitti, että harjoitus ilmeni etenkin teosofian opiskeluna. Ajatus yleisestä veljeydestä, jonka jotkut suomalaiset teosofit liittivät yhteiskunnalliseen toimintaan, ei saanut Sammon toiminnassa erityisen poliittisia tulkintoja.

Looshin toiminnan ydin oli säännöllisissä, tavallisesti viikoittaisissa kokoontumisissa, joita oli lähes koko looshin toimintakauden ajan kesäkuukausia lukuun ottamatta. Kokouksiin kuului tavallisesti musiikkia, mietiskelytuokioita, teosofisen kirjallisuuden lukemista tai esitelmien kuuntelemista sekä keskustelua.

Musiikki koettiin henkistä kehitystä edistäväksi elementiksi, joka ”kokouksien alussa ja lopussa ikään kuin loihtii ja nostattaa ajatuksemme ylös jokapäiväisyydestä johonkin, jonne ei voi muuten päästä kuin ajatuksen lennolla”.⁹¹ Alkuaikoina musiikin harrastusta edesauttoi se, että kokouksissa soitti ammattimuusikko Johannes Leino (1868–1945), joka toimi Viipurin musiikin ystävien orkesterin johtajana vuosina 1903–1908.⁹² Laulaja Ellen Relander (1882–1961) puolestaan johti looshin kuoroa vuoteen 1909.⁹³ Heidän jälkeensä kokousten musiikista vastasivat muiden muassa Hugo Rahkonen, August Finne ja urkuri Martti Varjanko.

Teosofiasta kiinnostuneita oli musiikkipiireissä niin paljon, että muusikoiden merkitystä teosofisena verkostona olisi syytä tutkia tarkemmin. Leinosta tuli suosittuna orkesterinjohtajana aatteen lähettiläs, joka tilaisuuden tullen jakoi teosofisia näkemyksiään kiinnostuneille. Leinon välityksellä esimerkiksi kirjailija Kersti Bergroth, josta tuli Suomalaisten Antroposofien Liiton puheenjohtaja 1940-luvulla, tutustui Rudolf Steinerin ajatuksiin.⁹⁴ Leinon ollessa opintomatalla Saksassa vuonna 1908 konsertteja johti Viipurissa muiden muassa säveltäjä ja teosofi Ida Moberg (1859–1947), joka myöhemmin siirtyi Antroposofiseen Seuraan.⁹⁵ Leinon jälkeen Viipurin Musiikin ystävien yhdistyksen johtajana toimi vuosina 1908–1911 toinen teosofi, Erkki Melartin (1875–1937), joka vuonna 1921 seurasi Ervastia liittymällä Ruusu-Ristiin.⁹⁶ Myös säveltäjä Oskar Merikannon (1868–1924) maailmankatsomus oli teosofinen ja hän osallistui usein sävellyksillään STS:n juhlallisuuksiin.⁹⁷ Kun Merikannon ooppera *Pohjan neiti* esitettiin Viipurissa kesäkuussa 1908, matkusti Helsingin teosofinen kuoro ryhmänä katsomaan sitä.⁹⁸

Keskeisin osa teosofian harjoitusta oli itsekasvatus, joka käsitti mietiskelyä ja teosofian opiskelua. Mietiskely ymmärrettiin pyrkimyksiksi kehittyä paremmaksi ihmiseksi.⁹⁹ Mietiskelyharjoituksia tehtiin sekä yksin että yhdessä ja niiden tuloksista keskusteltiin tapaamisissa. Niihin valittiin tavallisesti yhteinen teema, kuten suvaitsevaisuus, nöyryys, velvollisuus, rakkaus tai hartaus.¹⁰⁰

Ennen kaikkea kokouksissa kuitenkin opiskeltiin teosofiaa. Jäsenet eivät mieltäneet aatettaan ensisijaisesti uskonnolliseksi toiminnaksi, vaan tutkimukseksi ja inhimillisen kasvun tavoittelemiseksi. ”Harras tiedonhalu ja pyrkimys henkiseen kehittymiseen on ollut yhteisenä päämääränä jäsenillä”, sanottiin esimerkiksi vuosikertomuksessa 1931.¹⁰¹ Sitaatti kuvaa, kuinka jäseniä kannustettiin ajattelemaan maailmankatsomuksellisia asioita tietoperäisesti vertailemalla erilaisia oppeja ja punnitsemalla niitä järjen valossa.

Mikäli jäsenet halusivat perehtyä teosofiaan syvällisemmin kuin looshikokouksissa, he saattoivat anoa pääsyä Theosophical Society’n esoteeriseen koulun, jota johti Blavatskyn seuraaja Annie Besant. Myös joku viipurilaisista teosofeista saattoi anoa koulun jäsenyyttä, koska Sammossa keskusteltiin esoteerisen koulun merkityksestä.¹⁰² Koska opetus oli salaista, jäsenistä tai koulun opetuksesta ei kuitenkaan ole jäänyt lähteitä.

Koska teosofisen kirjallisuuden alkuperäiskieli oli englanti, Sammon jäsenet tekivät alussa kovasti töitä käännösten parissa. Etenkin kapellimestari Johannes Leino, lääninsihteeri Valfrid Suhonen ja hänen vaimonsa Lydia, maanviljelijä Otto Mölsä sekä ylioppilas Heta Hyytiäinen kunnostautuivat kääntäjinä.¹⁰³ Myös STS:n kustannusliike suomensi keskeistä teosofista kirjallisuutta.¹⁰⁴ Viipuriin vuonna 1900 perustettu teosofinen kirjasto oli siirtynyt looshin kirjastoksi vuonna 1907, ja sen kokoelmaa kartutettiin vähitellen. Vuonna 1908 looshin kirjastossa oli 172 teosta, joista 33 suomenkielistä ja 139 vieraskielistä. Vuonna 1929 suomenkielisten teosten määrä oli moninkertaistunut: yhteensä 212 teoksesta 119 oli suomenkielisiä ja 93 vieraskielisiä.¹⁰⁵

Tekstien, keskustelujen ja esitelmien välityksellä looshissa perehdyttiin teosofisen liikkeen kansainvälisten johtohahmojen kuten H. P. Blavatskyn, Annie Besantin, C. W. Leadbeaterin, Krishnamurtin ja C. Jinarajadasan oppeihin. Niiden lisäksi luettiin muitakin itämaista uskonnollisuutta käsitteleviä teoksia, kuten Svami Vivekanandan kirjoja hindulaisuudesta. Kotimaisesta teosofisesta kirjallisuudesta luettiin ainakin Pekka Ervastin ja Väinö Valvanteen teoksia. Lisäksi *Raamattua* ja *Kalevalaa* tutkittiin useaan otteeseen.

Aiheiden laaja kirjo kuvastaa teosofisen aatteen monimuotoisuutta. Teosofia opetti, että erilaisia uskonnollisia tekstejä vertailemalla ja tulkitsemalla niitä teosofisesti oli mahdollista saada selville niiden yhteinen viisauden ydin. Vaikka teosofia ei virallisesti nostanut mitään yksittäistä uskontoperinnettä muita paremmaksi, sillä oli merkittävä rooli hindulaisuuden ja buddhalaisuuden välittäjänä ja popularisoijana länsimaiselle yleisölle.¹⁰⁶

Vaikka teosofinen liike ei kokonsa puolesta uhannut luterilaisen kirkon asemaa, näkivät jotkut Viipurin luterilaisen seurakunnan sielunpaimenet teosofian uhkana, jota vastaan kannatti ottaa kirjoissa ja esitelmissä kantaa.

Viipurilainen pastori Onni Herman Ronimus varoitti useissa esitelmissään kuulijoita teosofian vaarallisuudesta.¹⁰⁷ Myös Helsingin yliopiston dogmatiikan ja siveysopin professori Antti J. Pietilä vastusti teosofiaa julkisesti. Viipurissa-kin mainostetussa kirjassaan *Teosofia liikkeenä, oppina, uskontona* (1910) Pietilä vertasi teosofiaa (ja antroposofiaa) kristinuskoon jälkimmäisen eduksi.¹⁰⁸ Vuonna 1923 Pietilä puhui Viipurissa Teollisuusseutujen evankeliumisseuran esitelmäsarjassa todeten muun muassa, että

[k]ristitty pyrkii uskon ja armon avulla Jumalan valtakuntaan, teosofi taas tiedon kautta korkeammalle tasolle. Eritoten on huomattava, että teosofialla on antisosiaalinen luonne. Se vieroo nykyaikaista sosiaalista kehitystä. Täytyy sanoa, että teosofia uskontona antaa heikon ja laihan tuloksen, se johtaa ihmisen vain omiin ponnistuksiin.¹⁰⁹

Pietilän huomio oli osittain osuva. Teosofia opetti yksilöä hankkimaan tietoa ja vertailemaan eri uskontojen oppeja keskenään sekä käyttämään omaa harkintaansa niiden ydintotuuksia tulkitessaan. Tällainen luterilaisen kirkon opetusten suhteellistaminen ymmärrettävästi ärsytti sen edustajia. Tilaisuuden tullen kirkko käyttikin valtaansa hillitäkseen teosofian leviämistä. Porvoon tuomiokapituli esimerkiksi antoi STS:n säännöistä kielteisen lausunnon, mikä myötävaikutti siihen, että senaatti kieltäytyi vahvistamasta niitä.¹¹⁰ Seura jatkoi silti toimintaansa. Venäjän Teosofisella Seuralla oli vastaavia ongelmia ortodoksikirkon ja maan hallinnon kanssa, jotka kummatkin suhtautuivat siihen kriittisesti.¹¹¹

Vaikka jotkut kirkon edustajat katsoivat teosofian uhkaksi oikeaoppiselle kristillisyydelle, teosofit itse eivät välttämättä nähneet ristiriitaa teosofian ja kristinuskon ydinsanomien välillä. Osittain kristillistä pohjavirettä tuki suomalaisessa teosofiassa vaikuttanut tolstoilaisuus.¹¹² Muun muassa Pekka Ervast, jolla oli ollut oma tolstoilainen kautensa, piti Raamattua suuressa arvossa ja pyrki osoittamaan, että sen teosofinen tulkinta voisi paljastaa kristinuskon todellisen ytimen.¹¹³ Sampon jäsenten kiinnostus Raamattua kohtaan kertoo heidänkin harrastaneen kristinuskon teosofista tulkintaa. Koska teosofia sai Suomessa 1900-luvun alussa kristillisiä tulkintoja, onkin hyvin mahdollista, että teosofit pysyivät kirkon jäseninä.

Luterilaiseen kirkon asema valtauskonnon edustajana sekä se, että Sampon jäsenet kuten muutkin suomalaiset teosofit todennäköisesti olivat taustaltaan pääosin luterilaisia, selittää, miksi teosofian kannattajat kävivät vuoropuhelua juuri luterilaisen kirkollisen uskonnollisuuden kanssa. Tarvetta suhteuttaa teosofiaa pienempiin uskonnollisiin liikkeisiin ei juuri ollut. Herätysliikkeiden kohdalla suhtautuminen, siinä määrin kuin sitä ylipäänsä oli, saattoi kuitenkin

kin olla arvostavaa. Esimerkiksi spiritualismista ja teosofiasta kiinnostunut J. H. Erkko ei täysin tyrmännyt heränneitä novellissaan ”Uskovainen”, vaan esitti ajan sivistyneistölle tyypillistä valtiokirkon kritiikkiä.¹¹⁴

Vaikka teosofian opit kannustivat uskontojen vertailemiseen, sai teosofia Suomessa varsin nationalistisia sävyjä. *Kalevalan* tekstien teosofinen tulkinta oli keskeinen aatteen kansallistamisen keino. Jo Blavatsky oli *Salaisessa Opissa* nostanut *Kalevalan* intialaisten Veda-kirjoitusten veroiseksi viisauksien lähdeksi. Tämä tarjosi suomalaisille teosofeille mahdollisuuden tulkita *Kalevalaa* pyhänä kirjana ja nostaa Suomen kansa sen avulla suurten kulttuurikansojen etujoukkoon.¹¹⁵ Samaan aikaan kansallisuusaate innosti maan sivistyneistöä etsimään suomalaisuuden myyttistä alkuperää kansanrunoista ja Karjalasta.¹¹⁶ Suomalaisista teosofeista varsinkin Pekka Ervast ja Maria Ramstedt eli kirjailija Martti Humu tekivät teosofisia *Kalevala*-tulkintoja.¹¹⁷ Viipurin Sammossa teosofian ja kansallisen mytologian yhdistäminen saivat selvästi vastakaikua, mutta taustatietojen puuttuessa on vaikea sanoa, harrastettiinko *Kalevalaa* siellä muita loosheja intensiivisemmin.

Henkilökohtaisen kasvun tavoittelun lisäksi teosofian aatteeseen kuului pyrkimys toimia muiden hyväksi. Sammossa tätä päämäärää toteutettiin järjestämällä julkisia juhlia ja esitelmiä, joihin saivat osallistua myös ulkopuoliset. Neljästä seitsemään kertaa vuodessa järjestettiin kaikille avoimia iltamia. Tapahtumista tehtiin mahdollisimman miellyttäviä suunnitteleamalla niihin monenlaista ohjelmaa kuten esitelmiä, musiikkia, laulua ja lausuntaa. Vuosikertomuksen mukaan tapahtumissa oli tarkoitus luoda yhteyksiä teosofiasta kiinnostuneisiin ei-jäseniin:

Monasti kohtaamme nykyaikana henkilön, joka omaa teosofisia mielipiteitä sekä tahtoi joskus edes olla samoin ajattelevien parissa, vaikka hän syystä tai toisesta on estetty looshiin kuulumasta. Juuri tätä seikkaa silmällä pitäen sekä antaaksemme hiukankaan tilaisuutta teosofisen maailmankatsomuksen leviämiselle olemme näitä juhlia järjestäneet.¹¹⁸

Aatteen levittämisen toivossa järjestettiin edelleen julkisia esitelmätilaisuuksia. Vaikka looshin omat jäsenet pitivät jonkin verran yleisölle avoimia esitelmiä, näiden osalta oltiin jokseenkin riippuvaisia STS:n Helsingistä lähettämistä luennoitsijoista, joita kävi Viipurissa lähes vuosittain. Sekä seuran ylisihteerit Pekka Ervast (1907–1917), John Sonck (1920-luvulla) ja Armas Rankka (1930-luvulla) että muut puhujat, kuten Veikko Palomaa, Maria Ramstedt, Väinö Valvanne, J. R. Hannula, Yrjö Kallinen ja Helmi Jalovaara, olivat odotettuja vieraita, joita pidettiin arvossa teosofisissa piireissä kaikkialla Suomessa.

Teosofian yhteyksiä spiritualismiin taas osoittavat kansainvälisesti tunnetun englantilaisen meedion, A. V. Petersin vierailut Viipurissa vuosina 1911, 1912 ja 1929. Julkisten esiintymisten ohella Peters antoi looshille yksityisiä näytöksiä.¹¹⁹

Seuran muu yhteiskunnallinen toiminta jäi lyhytaikaiseksi tai pienimuotoiseksi, minkä voi tulkita osoitukseksi siitä, että sen jäsenistöä motivoi maailmallisten syiden sijaan ensisijaisesti pyrkimys henkiseen kasvuun. Köyhien ja sairaiden auttamiseksi perustettu ompeluseura toimi vuosina 1909–1910 ja 1925–1931.¹²⁰ Samoin ”lootusryhmäksi” kutsuttu lasten looshi toimi vain muutama vuotena (1909, 1915 ja 1916) keräten ryhmäänsä 8–10 lasta.¹²¹ Vuonna 1912 perustettiin nuoriso-osasto Sammon Siru, jonka toiminta sekkin jäi vähäiseksi.¹²² Varsinaisen looshitoiminnan ohella jäsenet pyrkivät levittämään teosofiaa omissa piireissään. Erään opettajan omatoimisuus tällä saralla ylitti uutiskynnyksen, kun Uudenkirkon kansakoulut saivat nuhteita tilintarkastajiltaan sen johdosta, että kunnan varoilla oli hankittu teosofista kirjallisuutta oppilaille.¹²³

Vaatimattomista resursseista huolimatta Sampo-looshin jäseniä motivoi usko teosofisen aatteen henkiseen voimaan. Sihteeri Valfrid Suhonen oli päättänyt looshin ensimmäisen vuosikertomuksen sanoihin: ”Elähyttäköön meitä tieto, ettemme ponnistele yksin, vaan että tukenamme ovat Mestarit, jotka tämän ihanan, oikean veljesrakkauden ja ikuisen elämän lähteelle vievän liikkeen ovat alkuunkin panneet.”¹²⁴ Tämän tulevaisuudenuskon valossa looshi toimi Viipurissa vuodesta 1907 marraskuuhun 1939, jolloin talvisodan puhkeaminen katkaisi toiminnan. Looshi menetti sodassa myös kaiken omaisuutensa, arvokkaimpana kirjastonsa, josta oli tullut yksi maan suurimmista looshikirjastoista. Jotkut jäsenet palasivat sodan jälkeen, mutta eivät onnistuneet elvyttämään looshin toimintaa ennen kuin kaupunki menetettiin jatkosodassa lopullisesti.¹²⁵ Sotien takia evakkoon lähteneet jäsenet liittyivät paikallisiin loosheihin eri puolilla maata. Jotkut heistä löysivät toisensa Helsingissä ja perustivat siellä uuden Sampo-looshin vuonna 1945.¹²⁶

Viipurilaiset teosofit tutustuvat antroposofiaan

Huhtikuussa 1908 Johannes Leino kertoi Viipurin looshissa matkastaan Berliinin looshiin sekä sikäläisen teosofisen liikkeen johtajasta tohtori Rudolf Steineristä ja hänen opetuksistaan.¹²⁷ Steiner oli toiminut Deutsche Sektion der Theosophischen Gesellschaft ylisihteerinä vuodesta 1902 ja niittänyt kansainvälistä mainetta teosofian opettajana. Viipurilaiset kuuluivat Steineristä varsin aikaisin, sillä Suomen teosofien äänenkannattaja *Tietäjä*-lehti esitteli hänet lukijoilleen vasta maaliskuun numerossa 1910.¹²⁸ STS:n parissa Steineristä kiinnostuttiin niin paljon, että hänet kutsuttiin Helsinkiin esitelmöimään huhtikuussa

Wally Homén vuonna 1916.

1912. Tiedossa on, että STS:n vuosikokoukseen, jonka yhteydessä Steiner vastasi jäsenten kysymyksiin, osallistui 11 Viipurin Sammon jäsentä.¹²⁹

Vierailun ansioista Steinerin ajatukset saivat Suomessa niin paljon kannatusta, että hänet kutsuttiin Helsinkiin uudestaan seuraavana vuonna. Palatessaan Helsinkiin toukokuussa 1913 Steiner ei tosin enää edustanut teosofista liikettä. Länsimaalais-kristilliseen traditioon ja ruusuristiläiseen esoteriaan kiinnittynyt Steiner ja itämaisiin uskontoihin suuntautunut Theosophical Societyn johtaja Annie Besant olivat ajautuneet välirikoon, jonka seurauksena Steiner oli erotettu seurasta. Steiner oli perustanut alkuvuodesta 1913 uuden seuran Anthroposophische Gesellschaft (vuodesta 1923 Allgemeine Anthroposophische Gesellschaft, AAG) eikä Suomessakaan päästänyt Theosophical Societyn jäseniä enää luennoilleen.¹³⁰

Välirikon johdosta Suomen Teosofinen Seura menetti vuonna 1913 yli sata jäsentä Steinerin Anthroposophische Gesellschaftille. Eniten jäseniä erosi Helsingissä ja Vaasassa, muilla paikkakunnilla vain muutamia.¹³¹ Viipurin Sampo-looshi menetti vuoden alussa viisi vanhinta jäsentään – Valfrid ja Lydia Suho-sen, Heta Hyytiäisen sekä Hilma ja Eero Turusen – joista kaksi viimeistä tosin todennäköisesti erosivat vain kuullakseen Steinerin luennot, sillä he liittyivät pian takaisin.¹³² Kevään aikana kuudeskin jäsen, Wally Backman (myöhemmin Homén) erosi ja siirtyi Anthroposophische Gesellschaftiin.¹³³ Saman vuoden aikana hän perusti Viipuriin antroposofisen Jupiter-ryhmän, jota hän johti ensin rouva Elise Selinin kanssa ja myöhemmin yksin. Jupiterin lisäksi maassa toimi vuodesta 1913 neljä antroposofista ryhmää Helsingissä ja yksi Turussa. Vaasaan perustettiin ryhmä vuonna 1918.¹³⁴

Viipurin paikallisryhmän jäsenet pitivät todennäköisesti matalaa profilia ja harjoittivat antroposofiaa omassa pienessä piirissään 1910-luvulla. Antroposofisesta liikkeestä ei kirjoitettu kaupungin sanomalehdissä, eikä sen kannatta-

jien toiminnasta ole jäänyt muitakaan lähteitä. Seuraavalla vuosikymmenellä tilanne muuttui. Einar Spjut esitteli *Wiborgs Nyheterin* lukijakunnalle Steinerin antroposofista henkitiedettä syyskuussa 1920. Pitkässä artikkelissaan Spjut käsitteli tarkoin Steinerin elämää, kirjallista tuotantoa ja Antroposofisen seuran syntyvaiheita. Spjut kuvaili Steinerin ottaneen elämäntehtäväkseen länsimaisen tieteen ja uskonnon yhdistämisen sekä materialismin kukistamisen. Hän kuvasi antroposofiaa kristittynä teosofian muotona ja selosti Steinerin ajatuksia ihmisen fyysisestä ja henkisestä luonteesta. Ihmisen päämäärä oli Steinerin mukaan ”nähdä korkeampi olemuksensa” ja ”lähestyä jumaluutta itsessään”. Artikkelit suhtautui antroposofian päämääriin myötämielisesti, vaikka loppuikin päätelmään kotoisen kristinuskon paremmuudesta.¹³⁵ Seuraavana vuonna lehti kertoi ruotsalaisen paroni Carl Alphonse Walleenin antroposofisista esitelmistä Viipurissa ja Antroposofisen Seuran Sveitsin Dornachissa rakenteilla olevasta henkitieteellisestä korkeakoulusta, Goetheanumista.¹³⁶

Lehdistön huomion heräämisen ohella antroposofisen liikkeen kasvua heijasteli liikkeen järjestäytyminen kotimaassa: Antroposofiska Sällskapet i Finland – Suomen Antroposofinen Seura perustettiin vuonna 1923. Seura liittyi Steinerin johtaman AAG:n jäseneksi.¹³⁷ Kansallinen seura oli tarkoitettu kaksikieliseksi, kaikki maan antroposofit yhdistäväksi seuraksi, jonka toiminta toteutettaisiin suomen- ja ruotsinkielisessä osastossa. Kun eri ryhmien johtajien välille kuitenkin pian syntyi erimielisyyksiä osin kielikysymyksestä ja osin seuran organisaatiosta ja toiminnasta, seura hajosi jo seuraavana vuonna neljäksi ryhmäksi.¹³⁸

Viipurissa toimi tähän aikaan kaksi ryhmää, joista toinen, rouva Lydia Suhosen johtama seitsenhenkkinen ryhmä, jatkoi Suomen Antroposofisen Seuran alaisena, vaikka ryhmän toimintaa valaisevia lähteitä ei ole säilynyt Suomen Antroposofisen Seuran arkistoissa.¹³⁹ Wally Homénin johtama ryhmä sen sijaan irtautui kansallisesta seurasta sen hajotessa, koska ei halunnut ”ottaa osaa Helsingin riitoihin”. Sen sijaan Homén pyysi ryhmälleen lupaa jatkaa Viipurissa itsenäisesti suoraan kansainvälisen kattojärjestön AAG:n alaisena osastona.¹⁴⁰

Homénin kirjeistä AAG:n johdolle välittyvä näkemys hänen ryhmänsä erityisyydestä helsinkiläisiin antroposofisiin piireihin nähden. Hän korosti jäsenten monikielisyyttä ja monikansallisuutta tähdentäen, etteivät tällaiset asiat [Helsingin tavoin] aiheuttaneet ongelmia hänen ryhmässään.¹⁴¹ Homénin toistuvat ja päättäväiset pyynnöt liittää ryhmä suoraan AAG:n jäseneksi voivat kertoa Viipurin kosmopoliittisen sivistyneistön kulttuurisesta yhteydestä Euroopan saksankieliseen alueeseen.¹⁴² Toisaalta yhteistyöhaluttomuus saattoi johtua Homénin erimielisyyksistä Suomen Antroposofisen Seuran johtajan Uno Donnerin kanssa.¹⁴³ Vaikka Homénin itsepäisyys selvästi ärsytti seuran

johtoa, se taipui heinäkuussa 1927 hyväksymään ryhmän itsenäisyyden.¹⁴⁴ Käytännössä tämä tarkoitti, että ryhmä toimi riippumattomana maan muista antroposofisista seuroista ja raportoi toiminnastaan suoraan AAG:n päämajaan Goetheanumiin, joka otti osansa jäsenmaksuista. Paikallista käytännön toimintaa kattojärjestö ei säädellyt.

Antroposofia sivistyneistön naisten harrastuksena

Systemaattista luetteloa antroposofisen ryhmän jäsenistä ei ole säilynyt, mutta Homénin kirjeenvaihdosta löytyvien jäsentietojen perusteella Viipurin ryhmän jäsenmäärä vaihteli 15–20 jäsenen välillä. Sen jäsenet olivat kielitaitoista, kosmopoliittisesti suuntautunutta sivistyneistöä ja etupäässä naisia.¹⁴⁵

Ryhmän ytimen muodosti sen johtohahmon Wally Helena Backmanin (vuodesta 1914 Homén, 1880–1956) perhe- ja tuttavapiiri. Wally oli Viipurin piirilääkärin Herman Backmanin ja virolaisen Adelheid Helene Barthin tytär ja avioitui vuonna 1914 Viipurin hovioikeuden hovioikeudenneuvoksen, myöhemmän varapresidentin Gustaf William Homénin (1849–1929) kanssa.¹⁴⁶ Myös ryhmän sihteeri, Wallyn veli Walter Backman oli hovioikeudenneuvos. Ryhmään kuuluivat niin ikään Wallyn kolme sisarta, Aino, Elisabeth (Betsy) ja Irma. Sisarusten lisäksi ryhmään kuului perhetuttuja, sillä nimet Thora Bruun ja Elna Roschier esiintyvät sekä ryhmän säilyneissä jäsenluetteloissa että Wally Homénin henkilökohtaisten valokuva-albumien sivuilla.¹⁴⁷ Wally Homénin muutettua Helsinkiin vuoden 1930 paikkeilla Roschier jatkoi ryhmän johtajana.¹⁴⁸ Jäseniin kuuluivat myös diplomi-insinööri Alfred Römer, konsuli Hermann Kühn ja hänen vaimonsa Elisabeth, rouva Charlotta Mielck ja neiti Nora Mielck,¹⁴⁹ joka opetti pianonsoittoa Viipurin musiikkiopistossa, sekä pietarilainen laulajatar ja säveltäjä Frida Sergejeff (os. Boeckel).¹⁵⁰ Yhdessä jäsenet edustivat neljää eri kansallisuutta.¹⁵¹

Jäsenten monista kansallisuuksista huolimatta Frida Sergejeff on ainoa henkilö, jolla mainitaan olleen yhteys Pietariin. Pietarin teosofiset piirit olivat hyvin verkottuneita saksalaisten teosofien ja myöhemmin antroposofien kanssa. Kun Steiner kävi Helsingissä vuosina 1912 ja 1913 oli kuulijoiden joukossa myös Pietarin teosofija. Viipurin antroposofeilla ei kuitenkaan tässä käytettyjen lähteiden perusteella näytä olleen yhteyksiä Pietarin antroposofeihin.¹⁵² Ruotsin- ja saksankieliset dominoivat jäsenkunnassa, vaikka Wally Homén kertoi AAG:n johtokunnalle jäsenistöön kuuluvan suomenkielisiäkin.¹⁵³ Viipurin seurapiireissä ruotsi oli kieli, jolla antroposofiaa pääasiassa harrastettiin, ja se oli enemmistökieli muunkin Suomen antroposofisissa piireissä.¹⁵⁴ Monet Homénin ryhmän jäsenet, kuten Mielckit, olivat kuitenkin saksankielisiä, mikä vahvisti heidän kokemuksellista yhteyttään AAG:n keskuksen Goetheanumiin.

Kuten suomalaisissa antroposofisissa yhdistyksissä yleensä, suurin osa Homénin ryhmän jäsenistä oli naisia.¹⁵⁵ Esoteeriset liikkeet vetivät muissakin länsimaissa puoleensa paljon naisia; ne tarjosivat jäsenilleen mahdollisuuksia opiskella ja kehittää itseään aikana, jolloin naisten mahdollisuudet opiskella ja osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan olivat monessa maassa rajalliset. Esoteeristen liikkeiden sisällä naiset saattoivat usein edetä korkeisiin asemiin.¹⁵⁶ Suomessakin toimi Wally Homénin lisäksi monia naisia ryhmänjohtajina. Käsitys esoteerisista liikkeistä naisten koulutusväylänä ei kuitenkaan selitä sitä, miksi antroposofia houkutteli erityisesti naisia siinä missä teosofia puhutteli kumpaakin sukupuolta. Koska Viipurin ryhmää koskeva niukka lähdeaineisto ei anna tähän vastausta, kysymystä on tulevaisuudessa selvitettävä laajemmista konteksteista käsin.

Antroposofinen henkinen harjoitus

Suomen Antroposofisen Seuran sääntöjen mukaan seuran tarkoitus oli ”henkisen maailman todellisen tiedon perusteella tapahtuva sielullisen elämän kehittäminen niin ihmisyyksilössä kuin inhimillisessä yhteisössäkin” sekä ”edistää tutkimista ja levittää antroposofista kirjallisuutta sekä tehdä tunnetuksi antroposofisten tutkimusten tuloksia”.¹⁵⁷ Kuten teosofiaan myös antroposofiaan liittyi pyrkimys kehittää itseään henkisesti ja tiedollisesti. Antroposofista ideologiaa sovitettiin maailmalla niin taiteeseen, koulutukseen, terveydenhuoltoon ja jopa maanviljelyyn, mutta tällaiset ilmiöt eivät juurikaan levinneet 1900-luvun alkupuolen Suomeen, vielä vähemmän Viipuriin. Yksilön henkinen kehitys painotui viipurilaisen antroposofian tavoitteissa jopa enemmän kuin teosofiassa.

Antroposofian oppi oli monimuotoinen kokonaisuus, jonka yksi keskeinen osa oli ajatus henkisestä evoluutiosta, jonka mukaan ihminen kehittyi karman säätelemän elämän ja jälleensyntymisten myötä kohti korkeampaa henkistä tasoa. Erona teosofiaan, jossa yksilön kehitys yhdistettiin ajatuksen koko ihmiskunnan kehityksestä ja veljeydestä, antroposofiassa pääpaino oli selkeästi yksilössä.¹⁵⁸

Antroposofinen toiminta rakentui vahvasti teosofiselle perinnölle ja keskittyi siten jäsenten keskinäisiin kokoontumisiin ja henkisiin harjoituksiin. Kokouksissa luettiin muun muassa Steinerin kirjoja, esitelmiä ja hänen jäsenille laatimiaan johtolauseita.¹⁵⁹ Todennäköisesti myös Viipurin ryhmä toimi jo alkuaikoinaan pitkälti samoin kuin 1920-luvulla, jolloin se kokoontui viikoittain perehtyä Steinerin oppeihin.¹⁶⁰

Antroposofiaa erotti teosofiasta myös kristillisyyden uudelleentulkinnan keskeinen asema. Siinä missä teosofia opetti etsimään uskontojen yhteistä

Wally Homénin albumissa tämä kuva on varustettu tekstillä ”antroposofen mediterar”.

ydintä eri uskontoja vertailemalla, antroposofia opetti, että Kristus oli ihmiskunnan henkistä muutosta johdettava voima. Siitäkin huolimatta, että Steinerin tulkinnat kristinuskosta olivat liian vapaita saadakseen kirkon hyväksynnän, nämä olivat tärkeitä monille ensimmäisen sukupolven antroposofeille. Antroposofia antoi heidän pitää kiinni kristinuskostaan modernisoimalla sitä muotoon, joka yhtäältä oli paremmin sovitettavissa yhteen heidän tiedollisten ideaaliensa kanssa ja toisaalta antoi tilaa yksilöllisille tulkinnoille.¹⁶¹

Kuten teosofien, myös antroposofien kristinuskon uudelleentulkinta herätti jonkin verran närää teologien parissa. Eniten julkista keskustelua herätti Suomessa teologian tohtori Osmo Tiililän kirja *Salatiede päivänvalossa: Steinerin antroposofia ja kristinusko* (1937).¹⁶² Viipurissa teologi Yrjö J. E. Alanen viittasi Tiililän kirjaan artikkelissa, jossa kuvasi antroposofiaa uskonnon korvikkeeksi, mutta viittaus jäi yksittäiseksi maininnaksi.¹⁶³

Vahvan yksilöpainotuksen takia Steinerin henkisten harjoitusten tekeminen oli keskeinen osa antroposofian harjoitusta. Perusharjoituksiin jäsenet saattoivat perehtyä Steinerin kirjojen ja esitelmien kautta. Niiden lisäksi antroposofiaan kuului harjoituksia, jotka oli tarkoitettu vain esoteerisen koulun, niin kutsutun ”ensimmäisen luokan”, jäsenille. Koulun jäseniltä vaadittiin syvällistä perehtymistä antroposofiaan ja jäsenyyttä saattoi siksi anoa vasta kahden vuoden seurajäsenyyden jälkeen.¹⁶⁴

Wally Homénin kirjeistä Marie Steinerille selviää, että moni hänen ryhmästään kuului esoteeriseen kouluun.¹⁶⁵ Koska opetus oli salaista, siitä ei puhuttu kirjeitse, eivätkä lähteet siksi kerro, mitä harjoitukset pitivät sisällään. Tiedetään kuitenkin, että harjoituksiin kuului ainakin erilaisia meditaatioita, joita esoteerisen koulun jäsenet harjoittivat.¹⁶⁶

Wally Homén kävi Norrköpingissä heinäkuussa 1914 yhdessä muiden suomalaisten antroposofien kanssa. Kuvassa Thyra Albrecht, Hildegard Freymann ja Emmy Woionmaa.

Viipurin antroposofien toiminta oli teosofeja kosmopoliittisempaa, eikä teosofeille ominaisia kansallisia painotuksia tavoiteltu. Viipurilaiset ja monet muutkin suomalaiset antroposofit matkustelivat ja opiskelivat Steinerin oppeja myös ulkomailla. Etenkin ryhmien johtajat loivat ylijärjestyksiä antroposofisia verkostoja.¹⁶⁷ AAG:n päämaja Goetheanum Sveitsin Dornachissa oli antroposofisen henkítieteen korkeakoulu ja seuran sydän. Sekä luonnontieteitä että saksalaista kirjallisuutta ja idealistista filosofiaa opiskelleena tohtorina Steiner pyrki profiloimaan antroposofian tieteenä. Hänen käyttämänsä saksalainen termi *Geisteswissenschaft*, henkítiede, ilmaisee antroposofian yhteyttä etenkin saksalaiseen humanismiin.¹⁶⁸ Goetheanumissa oli osastot eri aloille, kuten pedagogiikalle, lääketieteelle, tieteelle, taiteelle ja esoterialle. Kurssit ja luennot olivat esoteerista osastoa lukuun ottamatta kaikille avoimia, ja niillä kävi viipurilaisiakin. Kurssien lisäksi yhteys Goetheanumiin koettiin tärkeäksi siksi, että se oli rakennettu jäsenten lahjoituksilla, joihin myös viipurilaiset osallistuivat.¹⁶⁹ Esimerkiksi laulajatar Frida Sergejeff järjesti vuonna 1926 Viipurissa konsertin, josta saadut tulot hän lahjoitti käytettäväksi rakennustöihin.¹⁷⁰

Goetheanum ei ollut ainoa antroposofeille tärkeä matkakohde, vaan jäsenet matkustelivat mahdollisuuksien mukaan seuraamaan Steinerin luentoja eri puolilla Eurooppaa. Wally Homén kuunteli niitä ainakin antroposofisessa kongressissa elokuussa 1911 ja 1912 Münchenissä, heinäkuussa 1914 Norrköpin-

Wally Homén vieraili Goetheanumissa useita kertoja. Kuvassa oikealla on hänen sisarensa Irma muiden antroposofien kanssa. Taustalla näkyy Goetheanum.

gissä ja kesäkuussa 1922 Wienissä, missä hänen seuranaan oli ryhmän jäsen Elna Roschier.¹⁷¹ Wienin kongressi on hyvä esimerkki antroposofian vahvasta ylirajaisesta luonteesta. Se oli suuri tapaus, joka keräsi Wieniin noin 2000 antroposofia maailman eri kolkista ja josta uutisoitiin myös *Wiborgs Nyheterissä*.¹⁷² Lisäksi AAG:n lukuisat paikalliset jäsen seurat muodostivat verkoston, jota jäsenet hyödynsivät matkoillaan. Kun Frida Sergejeff matkusti vuonna 1933 Englantiin sukuloimaan, hän kirjoitti ensin Goetheanumiin pyytääkseen englantilaisen paikallisosaston yhteystietoja, jotta voisi siellä ollessaan osallistua toimintaan.¹⁷³

Antroposofian yksilökeskeisyys näkyy myös siinä, ettei Viipurin antroposofinen ryhmä nähtävästi järjestänyt mitään julkista ohjelmaa. Muuallakin Suomessa antroposofit järjestivät vähemmän julkisia tapahtumia teosofeihin verrattuna. Osasyynä oli ryhmien pieni jäsenmäärä ja resurssien vähyys, mutta suurelle yleisölle suunnattua toimintaa rajoitti myös jäsenten naisvaltaisuus, sillä vain harvat naiset kokivat tähän aikaan sopivaksi nousta julkisesti puhujan paikalle.¹⁷⁴ Wally Homén kuului näihin edelläkävijöihin. Hän luennoi 1930-luvulla monissa Suomen Antroposofisen Seuran tilaisuuksissa Viipurissa¹⁷⁵ ja esiintyi muissakin tilaisuuksissa, kuten Öst-Svenska Kvinno-förbundetin kokoontumisessa, jossa hän piti esitelmän matkastaan antroposofiseen Wienin kongressiin.¹⁷⁶

Myös ruotsalainen vapaaherra Carl Alphonse Walleen (1863–1941) toi luennoillaan julkisuutta antroposofialle. Walleen oli todellinen kosmopoliitti, joka

ehti vaikuttaa antroposofisessa liikkeessä etenkin Pohjoismaissa, mutta myös Saksassa, Englannissa ja Ranskassa.¹⁷⁷ Hän oli käytännössä ainoa, joka laajamittaisesti levitti antroposofian aatetta julkisissa esitelmissä 1900-luvun alun Suomessa. Walleen teki 1910-luvulta 1930-luvun alkuun toistuvasti luentomatkoja myös Viipuriin saaden raatihuoneen salin useita kertoja täyteen yleisöä.¹⁷⁸ Esitelmien sisältö levisi myös *Wiborgs Nyheterin* ja *Karjalan* julkaisemien referaattien välityksellä.¹⁷⁹ Walleen onnistui saamaan Viipurissa jossain määrin kannattajia, sillä vuonna 1921 *Wiborgs Nyheter* perusteli Goetheanumia esittelevän artikkelin julkaisua sillä, että antroposofia oli Walleenin esitelmien johdosta saavuttanut ”melko suurta kannatusta tietyissä piireissä”.¹⁸⁰ Myöhempi arvio vuodelta 1924 kertoo kuitenkin yhtäkkisestä yleisökadosta syitä mainitsematta.¹⁸¹

Walleenin lisäksi Viipurissa kävi muitakin kansainvälisiä esitelmöitsijöitä: tohtori Friedrich Husemann Stuttgartistista (1923), Ruotsin Antroposofisen Seuran johtaja Anna Wager-Gunnarsson (1923, 1932, 1937), Karl Heyer Stuttgartistista (1926), tohtori Otto Fränkl Dornachista (1937) ja Suomen Antroposofisen Seuran puheenjohtaja Olga von Freymann Helsingistä (1934, 1935).¹⁸² Keran kaupungissa nähtiin myös Marie ja Rudolf Steinerin kehittämän taidemuodon eurytmian esitys Märta Wärnhjelmin ja Gertrud Hubeckin esittämänä.¹⁸³

Antroposofiasta uutisoitiin viipurilaisissa lehdissä selvästi teosofiaa vähemmän, mutta yleisesti melko myönteiseen sävyyn. Uutisoinnin määrä huipentui vuosina 1920–1925, minkä jälkeen antroposofiasta kirjoitettiin enää harvakseltaan. Vaikka lehtikirjoituksissa suhtauduttiin skeptisesti antroposofian tieteellisyyteen sekä sen oppien monimutkaisuuteen ja mielikuvituksellisuuteen, Steinerista, kuten Walleenistakin, kirjoitettiin yleensä kunnioittavaan

DIVERSE.

Karj. 1 g. 1 s. 70 mm.

Antroposofiska föredrag

av

Friherre C. A. WALLEEN.

Jordelivets betydelse

Tisdagen den 1 mars kl. 8 e. m.

Livet efter döden

Onsdagen den 2 mars kl. 7 e. m.

Tredelningen av den sociala organismen

Torsdagen och fredagen den 3 och 4 mars kl. 7 e. m.

Föredragen hållas i Rådhusalen.

Entré 5 m. för varje föredrag. 689

Carl Alphonse Walleen piti lukuisia julkisia esitelmiä antroposofiasta Viipurissa. Ilmoitus *Wiborgs Nyheterissa* 26.2.1921.

sävyyn, eikä antroposofiaa vastaan hyökätty vihamielisesti.¹⁸⁴ Syyksi tähän voi päätellä antroposofisen liikkeen julkisen profiilin sivistyneisyyden. Steiner tunnettiin akateemisen koulutuksen saaneena tohtorina, ja antroposofian sivistys-humanistinen painotus antoi aatteelle tiettyä kulttuurista pääomaa. Asiaa lienee edistänyt sekin, että antroposofiset esitelmät suunnattiin etupäässä sivistyneistölle joko ruotsiksi tai saksaksi. Esimerkiksi Walleenin esitelmän mainostettiin vuonna 1913 keräävän yleisöä ”kaupungin kaikista älyllisesti kiinnostuneista piireistä”.¹⁸⁵ Siinä missä Palomaa oli vuonna 1906 joutunut luopumaan 25 pennin ovirahasta työväenyhdistyksen teosofisiin esitelmätilaisuuksiin, Walleenin luennoille Raatihuoneen salissa perittiin ongelmitta vuosina 1913–1914 yhden markan ja 1920-luvulla 5–10 markan sisäänpääsymaksu.¹⁸⁶

Viipurin antroposofinen ryhmä jatkoi toimintaansa itsenäisenä vuoteen 1933, kunnes se maan antroposofisten ryhmien välisten riitojen laannuttua liittyi Suomen Antroposofiseen Seuraan.¹⁸⁷ Syksyllä 1939 sota katkaisi ryhmän toiminnan ja hajaannutti sen jäsenet. Viipurin takaisinvaltauksen jälkeen ryhmä jatkoi toimintaansa jatkosodan vuosina 1942–1943 ensin kolmen Backmanin sisaruksen voimin, sitten viiden jäsenen voimin kokoontuen jäsenten kotona viikoittain.¹⁸⁸ Viipurin evakuoiminen kesäkuussa 1944 ja luovuttaminen rauhanteossa Neuvostoliitolle päätti kokoontumiset lopullisesti.

Teosofia ja antroposofia modernina uskonnollisuutena

Koska teosofista ja antroposofista liikettä on toistaiseksi tutkittu Suomessa vain vähän, on vielä vaikea arvioida, missä määrin Viipurin teosofinen ja antroposofinen ryhmä erosivat muun Suomen vastaavista ryhmistä. Sanomalehtikirjoittelun, vuosikertomusten ja yksityiskirjeenvaihdon perusteella ne olivat kuitenkin melko tyypillisiä liikkeiden kaupunkisuomalaisia edustajia. Muiden suurten kaupunkien lailla Viipurissa oli aktiivista teosofian ja antroposofian harjoitusta, mutta kummankin liikkeen keskus oli Helsingissä.

Siitäkin huolimatta, että ryhmät olivat kooltaan pieniä, teosofia ja antroposofia olivat osatekijöitä ajan muuttuvassa uskonnollisuudessa. Aatteet suodattuivat jäsenten toiminnan välityksellä sisäpiiriä laajemmalle – joskus perhe- tai tuttavapiiriin, joissakin tapauksissa yhdistyksiin ja muihin suurempiin sosiaalisiin verkostoihin. Aikaisempi tutkimus on osoittanut, kuinka monin tavoin teosofinen ja antroposofinen aate ovat vaikuttaneet yksilöiden toimintaan ja suomalaiseen kulttuuriin.¹⁸⁹ Viipurissa etenkin Johannes Leino ja Wally Homén olivat henkilöitä, jotka välittivät eteenpäin näkemyksiään teosofiasta ja antroposofiasta.

Tietoa molemmista liikkeistä levisi lehdistön ja esitelmien kautta niin paljon, että aatteet olivat yleisesti tunnettuja. Teosofiaa käsiteltiin julkisuudessa

enemmän, mutta myös vaihtelevammin, sillä se sai osakseen sekä ylistystä että kritiikkiä. Antroposofiaa käsiteltiin vähemmän ja kriittisetkin äänet säilyttivät useimmiten kunnioittavan sävyn.

Teosofien ja antroposofien jäsenkuntaa ja toimintaa erottivat esimerkiksi kieli, sosiaalinen koostumus ja kansallismielisyyttä ja kosmopoliittisuutta koskevat painotukset. Teosofiasta muodostui Viipurissa pääosin suomenkielinen liike, joka levisi yhtä lailla sivistyneistön kuin työväenluokankin keskuuteen. Teosofian kehys muodostui selvästi antroposofiaa kansallismielisemmäksi, mikä näkyi esimerkiksi *Kalevalan* hartaana tutkimuksena. Antroposofinen ryhmä puolestaan koostui monikielisestä ja -kansallisesta sivistyneistöstä, oli luonteeltaan ylijärjestyksellistä ja suuntautui saksankieliseen Keski-Eurooppaan, jonne verkostoitumiseen Viipurin kosmopoliittisella sivistyneistöllä oli erityisen hyvät edellytykset.

Uusina uskonnollisina aatteina teosofia ja antroposofia suhteuttivat itseään lähinnä luterilaiseen kirkkoon ja sen edustamaan kristillisyyteen. Selitystä tälle voi etsiä osin siitä, että liikkeiden jäsenet todennäköisesti olivat taustaltaan etupäässä luterilaisia, ja osin siitä, että luterilainen kirkko oli Viipurin moniuskonnollisuudesta huolimatta edelleen valtauskonto.¹⁹⁰ Liikkeiden suhde luterilaiseen kirkkokristillisyyteen muodostui jännitteiseksi. Samalla kuin ne toisaalta kapinoivat sitä vastaan, ne myös pyrittiin eri tavoin sovittamaan yhteen sen kanssa kristinuskon teosofisten ja antroposofisten tulkintojen avulla. Tämä ärsytti joitakin teologeja, jotka vastustivat teosofiaa ja antroposofiaa lehtikirjoituksissa, kirjoissa ja esitelmissä. Sikäli kuin teosofialla ja antroposofialla oli muihin uskontoryhmiin mitään suhdetta, on viitteitä siitä, että herännäisyys koettiin pikemminkin liittolaisena kuin uhkana, sillä monista eroista huolimatta sitä ja esoterisia liikkeitä yhdisti kritiikki valtionkirkon dominoivaa asemaa vastaan.

Eroistaan huolimatta sekä teosofia että antroposofia edustivat sellaista uutta ja yksilöllistä uskonnollisuutta, joka oli sovitettavissa yhteen ajan tieteellisen ja rationaalisen ajattelun ideaalin kanssa. Aatteiden vahva opiskelueetos tyydytti jäsenten tiedollisia tarpeita samalla kun henkiset harjoitukset tarjosivat väyliä henkilökohtaiseen kehitykseen. Vaikka kummallakin liikkeellä oli auktoriteettinsa, ne individualisoivat ja demokratisoivat uskonnollisuutta painottamalla yksilön vastuuta omasta henkisestä kasvustaan. Kummatkin aatteet myös taistelivat materialismia vastaan vakuuttamalla jäsenilleen henkisen maailman todellisuutta mutta jättivät samalla tilaa yksilöllisille näkemyksille ja tulkinnoille. Näin tehdessään ne haastoivat kirkon auktoriteettiasemaa monikulttuurisessa Viipurissakin ja lisäsivät osaltaan uskonnollisen kentän monimuotoisuutta.

Viitteet

- 1 Näistä aatteista ja liikkeistä laajemmin ks. Goodrick-Clarke 2008; Mannherz 2012; Oppenheim 1985; Owen 2004; Treitel 2004.
- 2 Hanegraaff 2012, 368–379. Esoteerisen perinteen historiasta ja kirjosta esim. Goodrick-Clarke 2007; Stuckrad 2013.
- 3 Owen 2004, 7–16, 238–257; Treitel 2004, 50–55; Pasi 2009.
- 4 Owen 2004 7–16, 238–257.
- 5 Hanegraaff 2012, 368–379; Hanegraaff 2013; Aspren 2014, 415–417.
- 6 Lehdet on luettu Historiallisen sanomalehtikirjaston kautta. (<https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>, viitattu 11.2.2019)
- 7 Henkien materialisoinnilla tarkoitettiin meedioistuntoja, joissa vainajan henki ilmestyi tyhjistä ja saattoi jopa liikkua yleisön joukossa. Oppenheim 1985; Gutierrez 2011. Spiritualismista Suomessa ks. Holm 2016; Komulainen 2010.
- 8 Komulainen 2010, 7.
- 9 Komulainen 2010, 17–32; Holm 2016, 75–77.
- 10 "Bref från Paris", Wiborg 13.4.1855 (no 29); "Borddansen återupplifvad", Wiborg 6.6.1860 (no 64); "En spektral-Analytisk Anka", Wiborgs Tidning 20.4.1864 (no 30).
- 11 Komulainen 2010, 49–57; psykografiasta ks. Holm 2016, 45.
- 12 Komulainen 2010, 33.
- 13 Jürgen Bona Meyer: "Tron på andeuppenbarelser i vår tid", Östra Finland 1.8.1877 (no 88), 6.8.1877 (no 90), 10.8.1877 (no 92), 15.8.1877 (94), 22.8.1877 (no 97).
- 14 Komulainen 2010, 58.
- 15 "Kummituksia", Ilmarinen 21.4.1871 (no 16); Jürgen Bona Meyer: "Tron på andeuppenbarelser i vår tid", Östra Finland 1.8.1877 (no 88). D. D. Homeista tarkemmin ks. Komulainen 2010, 58–63.
- 16 Esim. Wiborgsbladet 25.10.1885 (no 166), 17.3.1895 (no 64), 3.4.1897 (no 77); "Psykometriska ilmiöistä", Karjala 16.3.1911 (no 63). Petersin vierailuista myös TS, STS:n vuosikertomukset 1911, 1912, 1929.
- 17 Komulainen 2010, 66–75. Taikureista ks. myös Nevala 2011.
- 18 Wiborgs Nyheter, 25.3.1902 (no 69). Anna Rothesta ks. Treitel 2002, 165–191.
- 19 Oppenheim 1985; Treitel 2004. Spiritualismista Suomessa ks. Komulainen 2010; Holm 2016; Järvenpää 2017.
- 20 Harmainen 2014.
- 21 Seppo 1983, 199–202, 208.
- 22 Hämynen 2013, 137–145; Matikainen 2014, 106–126.
- 23 "Teosofien", Wiborgsbladet 22.1.1887 (no 11). Sama artikkeli Åbo Tidning 19.1.1887 (no 17).
- 24 "En ny religion i Paris", Helsingfors Dagblad 2.5.1886 (no 118).
- 25 Esim. Lavoie 2012.
- 26 Vanhemmalla länsimaisella esoterialla viitataan esim. gnostilaisuuteen, Paracelsuksen oppeihin, Kabbalaan, alkemiaan ja ruusuristiläisyyteen.
- 27 Goodrick-Clarke 2007; Goodrick-Clarke 2008, 214–219.
- 28 Aalto et al. 1988, 262–263.
- 29 "...den mest idealistiska, på samma gång som handlingskraftigaste lifsriktning. Den är frisint gent emot olika tänkande, den eftersträfvat kunskap, den lär fast öfvertygelse om guds allestädes närvara, om fortsatt tillvara efter döden, den innebär en alt lif omfattande kärlek och inbjuder människorna att arbeta för ett universelt broderskap, o.s.v." V. H: "Religionernas kärna och den religiösa intoleransen", Wiborgsbladet 3.2.1897 (no 27); Wiborgsbladet 4.2.1897 (no 28).
- 30 "...öfvertygelsen om alltings enhet och en gemensam gudomlig växtkraft i hvarje människas själ skall låta mänskligheten resa sig ur den modfällheten eller hatets dvala, i hvilken förvidna samhällsreformer försänkt den". "Hvad teosoferna tänka och tro", Östra Finland 10.8.1897 (no 182).
- 31 Esim. Wiborgsbladet 11.2.1897 (no 34), 10.6.1898 (no 131).
- 32 TSS, Svenska teosofiska samfundets medlemmar 1891–1895, 1897–1899, 1901, 1904; Ahlbäck 1995, 72–73.

- 33** TS, Adolf Nylundin kirje Herman Hellnerille 14.11.1900; Adolf Nylundin & B. Rosenbröjjerin kirje Herman Hellnerille 20.4.1902. Lehti-ilmoitusten mukaan kirjasto oli avoinna joka päivä. Wiborgs Nyheter 26.10.1900 (no 251), 16.10.1901 (no 241).
- 34** Ahlbäck 1995, 82–84.
- 35** Junnonaho ja Gullman 2003.
- 36** Pollari 2011.
- 37** ”Luentokurssit Talikkalan Työväenyhdistyksessä”, Viipuri 17.5.1902 (no 112), 22.5.1902 (no 115).
- 38** Viipuri 11.6.1905 (no 134).
- 39** Aate (Veikko Palomaa): ”Matkoiltani XII”, Omatunto 3/1907, 78–80.
- 40** Aate (Veikko Palomaa): ”Matkoiltani VIII”, Omatunto 14/1906, 137–138; Aate (Veikko Palomaa): ”Matkoiltani VIII”, Omatunto 3/1907, 78–80.
- 41** Aate (Veikko Palomaa): ”Matkoiltani VIII”, Omatunto 20/1906, 265, 21/1906, 280.
- 42** TS, vuosikertomus 1908; Aate (Veikko Palomaa): ”Matkoiltani VIII”, Omatunto 3/1907, 78.
- 43** Pohjanmaa 1937, 130–131.
- 44** Vuonna 1909 seuran nimi muutettiin muotoon Suomen Teosofinen Seura ja vuonna 1933 muotoon Teosofinen Seura.
- 45** Pohjanmaa 1937, 34–37, 130–131.
- 46** Junnonaho ja Gullman 2003.
- 47** Ahlbäck 1995, 95, 119–120, 152–172.
- 48** Carlson 1993, 22. 58–59. Venäjän esoteerisista ja okkulttisista liikkeistä ks. myös Mannherz 2012.
- 49** ”Sananen teosofiasta” I & II, Karjala 17.4.1907 (no 87), 24.4.1907 (no 93).
- 50** Aalto et al. 1988, 285–287; TS, STS jäsenluettelo 1911.
- 51** Junnonaho ja Gullman 2003.
- 52** ”Teosofisen Seuran Suomalaisen Osaston Säännöt”, Omatunto 12/1907, 276.
- 53** TS, STS:n vuosikertomus 1908.
- 54** TS, STS:n vuosikertomukset 1907–1931.
- 55** Ruusuristiläisyydestä tarkemmin ks. Laine ja Kokkinen 2020.
- 56** Pohjanmaa 1937, 67–71.
- 57** TS, STS:n vuosikertomukset 1919, 1920, 1921.
- 58** TS, STS:n vuosikertomukset 1907–1939.
- 59** TS, STS:n vuosikertomukset 1927, 1928.
- 60** TS, STS:n vuosikertomukset 1928, 1929.
- 61** ”Teosofisia luentoja Viipurissa”, Omatunto 4/1907, 114.
- 62** TS, STS:n vuosikertomukset 1908. Vuoden 1929 vuosikertomuksessa suomenkielisen kirjallisuuden määrä on noussut huomattavasti, eikä ruotsinkielisen määrää enää erikseen ilmoiteta.
- 63** TS, STS:n vuosikertomukset 1907–1939; teosofisten esitelmien ilmoitukset, Wiborgsbladet, Wiborgs Nyheter ja Viipuri 1907–1939.
- 64** TS, STS:n vuosikertomukset 1908–1920.
- 65** Carlson 1993, 62.
- 66** TS, STS:n jäsenluettelo 1911.
- 67** On mahdollista, että osa pelkästään rouviksi tai neideiksi tituleeratuista jäsenistä niin ikään kuului työläisiin tai käsityöläisiin.
- 68** TS, STS:n jäsenluettelo 1911.
- 69** Kostiainen 2000; Kalemaa 1978, 92–127.
- 70** Pohjanmaa 1937, 21–22; Ahlbäck 1995, 108–109; Pollari 2012.
- 71** ”Muutamia henkilökuvia ’Työ’ lehden perustamisajoilta”, Työ 16.1.1915 (no 12A).
- 72** Pollari 2012; Junnonaho ja Gullman 2003.
- 73** ”Kuinka vähästä porvarit riemuitsevat”, Työ 15.4.1908 (no 88), 8.7.1911 (no 153), 12.3.1914 (no 59); ”Periaate esitettyä periaatteellishanteellis-teosofis-idiottiselta kannalta”, Työ 20.8.1908 (no 190).
- 74** Pollari 2012.
- 75** Kalemaa 1978, 67–85.
- 76** Tarkemmin Viipurin työväenliikkeen vaiheista ks. Kujala 2019.
- 77** Kempainen 2017.
- 78** Mikkola & Pollari 2016.
- 79** Valtonen 2008, 22.
- 80** Tietäjä 9/1916, 11/1916; TS, STS:n vuosikertomusasiakirjat 1917, 16–17, 1920, 4–10.
- 81** Tietäjä 8–10/1920, 382–384.
- 82** TS, STS:n vuosikokousasiakirjat 1917, 16–17, 1920. Ervastian tulkinnoista ks. Harmainen 2010, 81–84.
- 83** TS, STS:n vuosikertomus 1918, 34.
- 84** TS, STS:n vuosikokousasiakirjat 1919, 29.
- 85** Pekka Ervast: ”Punaisen ajan uhrin”, Tietäjä 2–6/1918, 94–96.
- 86** TS, STS:n vuosikokousasiakirjat 1920, 27.

- 87** "Tien varrelta", Tietäjä 12/1917, 483–484; Viipurin Sanomat 16.12.1917 (no 145A).
- 88** Carlson 1993, 173–174.
- 89** TS, STS:n vuosikertomukset 1920–1926, 1928, 1930.
- 90** KK, pienpainatteet, Suomen Teosofisen Seuran säännöt 1918.
- 91** TS, STS:n vuosikertomus 1925, 20.
- 92** Kuula 2006, 123–147.
- 93** TS, STS:n vuosikertomukset 1907–1910.
- 94** Kuula 2006, 124.
- 95** TS, STS:n vuosikokousasiakirjat 1908, 21, 42; 1910, 19; Kuula 2006, 140; Holsti-Setälä 2016.
- 96** Merikanto & Lehtola 2015, 382–383; Salmenhaara 2001.
- 97** TS, STS:n vuosikokousasiakirjat 1908, 1909, 1910, 1911, 1916.
- 98** Merikanto & Lehtola 2015, 217.
- 99** TS, STS:n vuosikertomukset 1907–1939.
- 100** TS, STS:n vuosikertomus 1915.
- 101** TS, STS:n vuosikertomus 1931.
- 102** TS, STS:n vuosikertomus 1915.
- 103** TS, STS:n vuosikertomukset 1908, 1909, 1910.
- 104** Teosofisen Seuran kustannusliikkeen vaiheista ks. Pohjanmaa 1937, 109–120.
- 105** TS, STS:n vuosikertomus 1908, 1929.
- 106** Goodrick-Clarke 2008, 211–226.
- 107** "Hartausiltama Lut. rukoushuoneella", Viipuri 4.4.1908 (no 79); "Rautatieläisten kristillisten yhdistysten kesäjuhla", Viipuri 29.7.1910 (no 172).
- 108** Karjala 25.3.1910 (no 69).
- 109** "Teollisuusseutujen evankeliumisseuran esitelmäsarja", Karjala 20.3.1923 (no 65).
- 110** "Yhdistymisvapauden loukkaus", Karjala 13.2.1913 (no 36).
- 111** Carlson 1993, 61, 140–147. Mannherz 2012 on kuitenkin tuonut esiin, että ortodoksikirkon suhtautuminen erilaisiin esoteerisiin liikkeisiin Venäjällä ei ollut yksioikoisen tuomitsevaa vaan vaihteli tilanteen ja liikkeen mukaan.
- 112** Kokkinen 2010; Nokkala 1958, 269–288; Harmainen 2010, 85–98.
- 113** Teosofian kristillisistä tulkinnoista ks. Harmainen 2010, 29–41; Kempainen 2017, 192–194.
- 114** Matikainen 2014, 119.
- 115** Harmainen 2010, 50–56.
- 116** Koskivirta 2014, 399–418.
- 117** Ervastin Kalevala-tulkinnoista Harmainen 2010, 50–56; Ramstedtin Kalevalatulkinnoista Harmainen 2013.
- 118** TS, STS:n vuosikertomus 1910.
- 119** TS, STS:n vuosikertomus 1929; Wiborgs Nyheter 14.3.1911 (no 61), 18.5.1912 (no 113), 18.5.1929 (no 113).
- 120** TS, STS:n vuosikertomus 1909, 1910, 1925–1931.
- 121** TS, STS:n vuosikertomus 1909, 1915, 1916.
- 122** "Uusi paikallisosasto", Tietäjä 3/1912, 148; TS, Sampo-looshin vuosikertomukset 1908–1939.
- 123** Uudenkirkon kunnan valtuuston kokouksesta Karjala 3.5.1916 (no 100).
- 124** TS, STS:n vuosikertomus 1908.
- 125** Mikkelin Otava-looshin 233 teoksen kirjasto oli vain vähän suurempi ja Turun Aura- ja Aurora-looshien yhteinen 1414 teoksen yhteinen kirjasto oli suurin. TS, STS:n vuosikertomukset 1908, 1929, 1930.
- 126** TS, Sampo-looshin vuosikertomus vuodelta 1945.
- 127** Tietäjä 5–6/1908, 188.
- 128** "Toimittajalta", Tietäjä 3/1910.
- 129** TS, STS:n vuosikokousasiakirjat 1912.
- 130** Pohjanmaa 1937, 58–60; Lejon 1997, 74–84.
- 131** TS, STS:n vuosikertomus 1913.
- 132** TS, Sampo-looshin vuosikertomus vuodelta 1913.
- 133** Wally Backmania ei löydy Suomen Teosofisen Seuran 1911 jäsenluettelosta, mutta hänet on kirjattu jäseneksi Teosofisen Seuran päämajassa Adyarissa marraskuussa 1911. TS, Adyarin jäsenluettelo 1910–1913.
- 134** Wally Homén kertoo perustaneensa ryhmän kirjeessä Marie Steinerille 12.11.1928. Tiedot muista ryhmistä ovat Antroposofisen Seuran jäsenlehdestä *Mitteilungen für die Mitglieder der Anthroposophischen Gesellschaft (theosophischen Gesellschaft)* 1913 (no 4); Antroposofisen Parcifal-ryhmän arkisto, Vaasan ryhmän perustamiskirja.

- 135** Einar Spjut: "Andevetenskapen", Wiborgs Nyheter 25.9.1920 (no 222).
- 136** "Frih. C. A. Walléens föredrag", Wiborgs Nyheter 2.3.1921 (no 50); "Frih. C. A. Walleens andra föredrag", Wiborgs Nyheter 3.3.1921 (no 51); "Frih. Walleens föredrag", Wiborgs Nyheter 4.3.1921 (no 52); "Frih. Walleens sista föredrag", Wiborgs Nyheter 5.3.1921 (no 53); "Högskolan i Dornach", Wiborgs Nyheter 18.10.1921 (no 240); "Högskolan i Dornach (forts.)", Wiborgs Nyheter 20.10.1921 (no 242).
- 137** Vuonna 1923 Steiner toteutti Antroposofisessa Seurassa organisaatiomuutoksen, jonka myötä seuran nimi muutettiin Yleiseksi Antroposofiseksi Seuraksi (Allgemeine Anthroposophische Gesellschaft). Lejon 1997, 118–121.
- 138** Suomen Antroposofinen Seura hajosi vuonna 1924 neljään ryhmään: Antroposofiska Sällskapet i Finland, Yleisen Antroposofisen Seuran Suomen Osasto, Allmänna Antroposofiska Sällskapet Svenska Avdelning i Finland ja Viipurin ryhmä. Boguslawski & Westerlund 2018, 54–55.
- 139** GD, Bertha Öhmanin kirje Suomen Antroposofisesta Seurasta AAG johdolle 16.9.1924.
- 140** GD, Wally Homénin kirje AAG johdolle 6.6.1924; Wally Homénin & Walter Backmanin kirje AAG johdolle 4.6.1925.
- 141** GD, Wally Homénin kirje AAG johdolle 14.5.1924, 14.6.1925.
- 142** Wolff 2014, 350–354.
- 143** RSA, Wally Homénin kirje rouva Pozzolle 1.6.1924.
- 144** GD, AAG johdon kirje Wally Homénille 9.7.1925.
- 145** RSA, Wally Homénin kirje Marie Steinerille 27.11.1920; GD, Wally Homénin kirje AAG johdolle 6.6.1924; Wally Homénin kirje AAG johdolle 28.1.1926; Wally Homénin kirje AAG johdolle 28.1.1927; ASiF, Antroposofiska Sällskapet i Finland – Suomen Antroposofisen Seuran vuosikertomus 1933.
- 146** Wally Homénin merkintä muistikirjaansa 19. helmikuuta; "Homén, Gustaf William", Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899 -tietokanta (<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=18713>, viitattu 21.11.2019).
- 147** GD, Wally Homénin kirje AAG johdolle 28.1.1926; Wally Homénin & Walter Backmanin kirje AAG johdolle 4.6.1925; Wally Homénin valokuva-albumit.
- 148** GD, Elna Roschierin & Walter Backmanin kirje AAG johdolle 4.3.1930.
- 149** Karjala 8.9.1922 (no 207).
- 150** RSA, Wally Homénin kirje Marie Steinerille 12.9.1928; GD, Wally Homénin kirje AAG johdolle 10.2.1925; 28.1.1926.
- 151** GD, Wally Homénin kirje Suomen Antroposofiselle Seuralle 14.5.1924.
- 152** Carlson 1993, 78, 95–102.
- 153** GD, Wally Homénin & Walter Backmanin kirje AAG johdolle 14.6.1925; Wally Homénin kirje Marie Steinerille 8.8.1927.
- 154** Boguslawski 2017, 212–214.
- 155** ASiF, Suomen Antroposofisen Seuran jäsenluettelo 1928.
- 156** Owen 2004, 85–90; Treitel 2004, 64–65.
- 157** ASiF, Suomen Antroposofisen Seuran Säännöt 1924.
- 158** Treitel 2004, 100–101.
- 159** RSA, Wally Homénin kirje Marie Steinerille 27.11.1920; GD, Wally Homénin kirje AAG johdolle 6.6.1924; Wally Homénin kirje Guenther Wachsmuthille 5.10.1924; Wally Homénin kirje AAG johdolle 27.11.1926.
- 160** GD, Wally Homénin kirje AAG johdolle 5.10.1924.
- 161** Antroposofian kristillisistä tulkinnoista ks. Boguslawski 2017, 218–222.
- 162** Esim. Kersti Bergrothin ja Tiirilän välinen polemiikki. Kersti Bergroth: "Rudolf Steinerin antroposofia tohtori Osmo Tiirilän arvostelemana", Päiväkirja 1.1.1937 (no 4); Osmo Tiirilä: "Polemiikkia" ja Kersti Bergroth: "Edellisen johdosta", Päiväkirja 1.1.1937 (no 5).
- 163** Yrjö J. E. Alanen: "Uskonnon korvikkeita", Karjala 24.10.1937 (no 287); K.L.: "Teosofiaa ja antroposofiaa", Karjala 1.12.1937 (no 325).
- 164** Ahern 1984, 31–33; Kiersch 2006.

- 165** RSA, Helene Finckhin kirje Wally Homénille 5.11.1928; Wally Homénin kirje Marie Steinerille 12.11.1928.
- 166** Vrt. Boguslawski & Westerlund 2018, 64–65.
- 167** Donnerin verkostoista ks. Boguslawski & Westerlund 2018; Leinon yhteydestä Steineriin ks. Kuula 2006, 124.
- 168** Aspren 2014, 528–529.
- 169** GD, Wally Homénin kirje AAG johdolle 20.11.1924; Wally Homénin kirje AAG johdolle 27.11.1926.
- 170** GD, Guenther Wachsmuthin kirje Frida Sergejefille 25.2.1926.
- 171** Wally Backmanin muistikirja 1.6.1922. Norrköpingin osalta ks. myös Lejon 1997, 139.
- 172** Emil Klæger "Antroposofins mysterium", Wiborgs Nyheter 13.7.1922 (no 156). Artikkelin alkuaan julkaistu ruotsin *Aftonbladetissa*.
- 173** GD, Frida Sergejefin kirje AAG toimistolle 21.9.1933; AAG toimiston kirje Frida Sergejefille 26.9.1933.
- 174** GD, Werner von Hausenin kirje AAG johdolle 22.12.1925.
- 175** Wally Homénin muistikirja 23.1.1934, 16.3.1934, 17.3.1934, 26.1.1937, 17.5.1938.
- 176** Be.: "Öst-Svenska Kvinno-förbundet", Wiborgs Nyheter 17.10.1922 (no 238).
- 177** "Walleen Bornemann, Carl Alphonse", Forschungsstelle Kulturimpuls, Biographien (<http://biographien.kulturimpuls.org/detail.php?id=747>, viitattu 11.2.2019).
- 178** Wiborgs Nyheter 30.1.1914 (no 24); "Frih. C. A. Walléens föredrag", Wiborgs Nyheter 2.3.1921 (no 50); Wiborgs Nyheter 18.2.1931 (no 40).
- 179** "Antroposofi som kristen kulturimpuls", Wiborgs Nyheter 7.3.1922 (no 54); "Baron C. A. Walleens första föredrag", Wiborgs Nyheter 1.2.1924 (no 35); Karjala 4.3.1921 (no 52).
- 180** "Rätt stor utbredning inom vissa kretsar", Wiborgs Nyheter 18.10.1921 (no 240).
- 181** "Baron Walleens första föredrag", Wiborgs Nyheter 11.2.1924 (no 35).
- 182** "Doktor Friedrich Husemann", Wiborgs Nyheter 27.2.1923 (no 48); "Antroposofiska föredrag", Wiborgs Nyheter 22.3.1923 (no 68); "Föredrag om antroposofin", Wiborgs Nyheter 11.2.1926 (no 34); ASiF, Antroposofiska Sällskapet i Finland – Suomen Antroposofisen Seuran vuosikertomus 1934, 1936, 1937.
- 183** Itse esitystä edelsi taidemuodon esittely: "Eurytminen liikuntataide", Karjala 19.2.1921 (no 41), 22.2.1927 (no 529).
- 184** Esim. "Andevetenskapen", Wiborgs Nyheter 25.9.1920 (no 222); "Frih. C. A. Walléens föredrag", Wiborgs Nyheter 2.3.1921 (no 50); "Brev från Helsingfors", Wiborgs Nyheter 27.3.1923 (no 71).
- 185** "Ur stadens alla intellektuellt intresserade kretsar", Wiborgs Nyheter 20.9.1913 (no 217).
- 186** Karjalan Lehti 1.2.1914 (no 26).
- 187** ASiF, Antroposofiska Sällskapet i Finland – Suomen Antroposofisen Seuran vuosikertomus 1933.
- 188** ASiF, Suomen Antroposofisen Seuran vuosikertomus 1942, 1943.
- 189** Mahlamäki 2014; Mahlamäki 2017; Kaartinen 2017; Kempainen 2017; Boguslawski & Westerlund 2018.
- 190** Matikainen 2014, 120.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Antroposofisen Parcifal-ryhmän arkisto, Vaasa
Antroposofiska sällskapet i Finland arkisto, Helsinki (ASiF)
Goetheanum Dokumentation, Dornach, Sveitsi (GD)
    Finland 1924–34
Kansalliskirjasto (KK)
    pienpainatteet
Rudolf Steiner Archiv, Dornach, Sveitsi (RSA)
    Homén, Wally
Teosofiska Samfundet i Sverige, Tukholma (TSS)
Teosofisen Seuran arkisto, Helsinki (TS)
Wally Homénin valokuva-albumit, suvun hallussa
Wally Homénin muistikirja, suvun hallussa

Sanoma- ja aikakauslehdet

Helsingfors Dagblad 1886
Ilmarinen 1871
Karjala 1905, 1907, 1910–1913, 1921, 1923, 1927
Karjalan Lehti 1914
Omatunto, 1906–907
Päiväkirja 1937
Työ 1908, 1911, 1914, 1915
Tietäjä 1912, 1916, 1920
Wiborg 1855, 1860
Wiborgsbladet 1885, 1887, 1895, 1897, 1898
Wiborgs Nyheter 1900–1902, 1911–1913, 1920, 1921–1924, 1926, 1929
Wiborgs Tidning 1864
Viipuri 1902, 1905, 1908, 1910
Östra Finland 1877, 1897

Painetut lähteet

Merikanto, Oskar & Lehtola, Jan (2015). Oskar Merikannon kirjeitä Liisalle 1889–1922: ”Rakas, kaivattu muoriseni!”. Helsinki: Partuuna.

Pohjanmaa, Atte (1937). Suomen teosofinen seura 30-vuotias, Helsinki: Suomen teosofinen seura.

Tietokannat

Forschungsstelle Kulturimpuls, Biographien. (<http://biographien.kulturimpuls.org/>)
Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, koonnut Veli-Matti Autio.
(<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/>).

Aalto, Eeva-Liisa, Ekman-Salokangas, Ulla, Salokangas, Raimo & Tommila, Päiviö (1988).

Suomen Lehdistön Historia: 5, Hakuteos: Aamulehti – Kotka Nyheter: Sanoma- ja Paikallislehdistö 1771–1985. Kuopio: Kustannuskiila.

Ahern, Geoffrey (1984). Sun at Midnight: the Rudolf Steiner Movement and the Western Esoteric Tradition. Wellingborough: Aquarian.

Ahlbäck, Tore (1995). Uppkomsten av Teosofiska Samfundet i Finland. Åbo: Åbo Akademi.

Asprem, Egil (2014). The Problem of Disenchantment: Scientific Naturalism and Esoteric Discourse, 1900–1939. Leiden: Brill.

von Boguslawski, Julia (2017). ”Henkisen elämän kaipuu: antroposofinen henkityede Suomessa 1922–1935”. Historiallinen aikakauskirja 115:2, 211–224.

von Boguslawski, Julia & Westerlund, Jasmine (2018). ”Putting the Spiritual Into Practice: Anthroposophy in the Life and Work of Olly and Uno Donner”. *Approaching Religion* 8:1, 48–68. (<https://doi.org/10.30664/ar.66739> , viitattu 15.2.2019)

Carlson, Maria (1993). No Religion Higher than Truth: a History of the Theosophical Movement in Russia, 1875–1922. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Dixon, Joy (2001). Divine Feminine: Theosophy and Feminism in England. Baltimore, Md. & London: Johns Hopkins University Press.

Goodrick-Clarke, Nicholas (2007). “Theosophical Society, Orientalism, and the ‘Mystic East’: Western Esotericism and Eastern Religion in Theosophy”. *Theosophical History* 13:3, 3–28.

Goodrick-Clarke, Nicholas (2008). The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction. Oxford: Oxford University Press.

Gutierrez, Cathy (2011). “Spiritualism and Psychical Research”. *Teoksessa Handbook of Religion and the Authority of Science*, eds. Olav Hammer & James R. Lewis. Leiden: Brill NV, 591–608.

Hanegraaff, Wouter J. (2012). Esotericism and the Academy: Rejected Knowledge in Western Culture. Cambridge: Cambridge University Press.

Hanegraaff, Wouter J. (2013). “Textbooks and Introductions to Western Esotericism”. *Religion* 43:2, 178–200.

Harmainen, Antti (2010). ”Modernin mystikot: teosofian merkitys Pekka Ervastian ja Eino Leinin maailmankuvissa 1902–1908”. Tampereen yliopisto (julkaisematon historian pro gradu -tutkielma).

Harmainen, Antti (2013). ”Kansallinen historiakuva, uskonto ja sukupuoli Maria Ramstedtin Kalevalan sisäinen perintö -teoksessa.” *Teoksessa Kirjoitettu kansakunta: sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*, toim. Marja Jalava et al. Helsinki: SKS, 71–108.

Harmainen, Antti (2014). ””Kaikki voin kestää, voin elää, jos tiedän että hänet kerran vielä tapaan”: spiritualismi ja teosofia sivistyneistön surutyön välineinä 1880-luvun lopulla”. *Historiallinen aikakauskirja* 112:4, 381–392.

Holm, Tea (2016). Spiritualismin muotoutuminen Suomessa: aatehistoriallinen tutkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Holsti-Setälä, Helena (2016). ”Ida Moberg (1859–1947): aatteellisen naisen säveltäjäkuva”. Turun yliopisto (julkaisematon musiikkitieteen pro gradu -tutkielma).

Hämynen, Tapio (2013). ”Uskonnot ja kouluolot monikulttuurisessa läänissä”. *Teoksessa Vanhan Suomen Aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 137–159.

Junnonaho, Martti & Gullman, Erik (2003). ”Ervast, Pekka”. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002881>, viitattu 21.10.2019)

Juva, Mikko (1950). Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848–1869. Helsinki: SKHS.

- Järvenpää, Juuso (2017).** "Vainotun totuuden esitaistelija: Jaakko Jalmari Jalo-Kiven spiritualistisen identiteetin rakentuminen 1900-luvun Suomessa". Historiallinen aikakauskirja 115:2, 198–210.
- Kaartinen, Marjo (2017).** "Vera Hjeltin teosofinen maailmantyö". Historiallinen aikakauskirja 115:2, 170–183.
- Kalema, Kalevi (1978).** Matti Kurikka: legenda jo eläessään. Porvoo: WSOY.
- Kiersch, Johannes (2006).** A history of the school of spiritual science: the first class. Dornach Goetheanum & Forest Row: Temple Lodge.
- Kujala, Antti (2019).** "Viipurin työväenliike vuosina 1899–1907". Teoksessa Poliitikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939, toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Helsinki: VSKS, 101–138.
- Laine, Johannes & Kokkinen, Nina (ilmestyy 2020).** "Ruusuristolaisuus ja Pekka Ervastian perintö". Teoksessa Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa, toim. Tiina Mahlamäki ja Nina Kokkinen. Tampere: Vastapaino.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014).** "Kohti koulutusyhteiskuntaa". Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 300–336.
- Kempainen, Mikko (2017).** "Korkein olkoon kanssamme!": kirjailija Hilda Tihlä ja teosofia suomalaisessa työväenlehdissä vuosina 1910–1918". Historiallinen aikakauskirja 115:2, 184–197.
- Kokkinen, Nina (2010).** "Jumalan pojat: tolstoilaisuuden ja teosofian kohtaamisia vuosisadanvaihteessa". Teoksessa Maaemon lapset: tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa, toim. Tuija Wahlroos ja Minna Turtiainen. Helsinki: SKS, 33–41.
- Komulainen, Anitra (2010).** "Koputtajahenkien kolkotukset: suomalainen spiritismi 1853–1869". Helsingin yliopisto (julkaisematon historian pro gradu -tutkielma).
- Koskivirta, Anu (2014).** "Karjala kansallisen herätyksen innoittajana". Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 399–418.
- Kostiainen, Auvo (2000).** "Kurikka, Matti". Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003515>, viitattu 22.10.2019)
- Kuula, Pentti (2006).** Viipurin Musiikin Ystävien orkesteri suomalaisen musiikin ja kansallisen identiteetin edistäjänä 1894–1918. [Helsinki]: Sibelius-Akatemia.
- Lavoie, Jeffrey D. (2012).** The Theosophical Society: the History of a Spiritualist Movement. Boca Raton: BrownWalker Press.
- Lejon, Håkan (1997).** Historien om den antroposofiska humanismen: den antroposofiska bildningsidén i idéhistoriskt perspektiv 1880–1980. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Mahlamäki, Tiina (2014).** "A Touch of the Spiritual World": an Anthroposophical Core in the Life and Work of Kersti Bergroth (1886–1975)". Teoksessa Finnish Women Making Religion: Between Ancestors and Angels, toim. Terhi Utriainen & Päivi Salmesvuori, New York: Palgrave Macmillan.
- Mahlamäki, Tiina (2017).** Kaikki maallinen on vain vertauskuvaa. Kirjailija Kersti Bergrothin elämäkerta. Helsinki: Partuuna.
- Mannherz, Julia (2012).** Modern Occultism in Late Imperial Russia. DeKalb, Ill: NIU Press.
- Matikainen, Olli (2014).** "Luterilainen kirkko Viipurin läänissä". Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 337–349.
- Matikainen, Olli (2014).** "Ylioppilaat, maakunta ja sivistyneistö". Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 337–349.
- Mikkola, Kati & Pollari, Mikko (2016).** "Poliittisen marginaalin ääni vaalikeväältä 1907: teosofisen työmies Itkosen muistiinpanot ja julkisuusstrategia". Historiallinen aikakauskirja 114:4, 402–414.
- Nevala, Heikki (2011).** Silmänkääntäjiä, konstiniekkvoja ja loihutaitelijoita: taikurien vaiheita Suomessa 1800-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: SKS.

- Oppenheim, Janet (1985).** *The Other World: Spiritualism and Psychical Research in England, 1850–1914.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Owen, Alex (2004).** *The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern.* Chicago: University of Chicago Press.
- Pasi, Marco (2009).** "The Modernity of Occultism: Reflections on Some Crucial Aspects". Teoksessa *Hermes in the Academy: Ten Years' Study of Western Esotericism at the University of Amsterdam*, eds. Wouter Hanegraaff & Joyce Pijnenburg. Amsterdam: Amsterdam University Press, 59–74.
- Pollari, Mikko (2011).** "Palomaa, Veikko". Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS. (URN:NBN:fi-fe20051410, viitattu 21.10.2019)
- Pollari, Mikko (2012).** "Teosofia ja 1900-luvun suomalaisen ja amerikkalaisen työväenliikkeen transatlanttiset yhteydet". Teoksessa *Työväki maahanmuuttajana*, toim. Sakari Saaritsa & Kirsi Hänninen. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 46–69.
- Salmenhaara, Erkki (2001).** "Melartin, Erkki". Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-001500>, viitattu 28.10.2019)
- Seppo, Juha (1983).** *Uskovien yhteisö vai valtionkirkko: uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen Suomessa vuosina 1923–1930.* Helsinki: SKHS.
- Stuckrad, Kocku v. (2013).** *Western esotericism: a brief history of secret knowledge.* Durham: Acumen.
- Treitel, Corinna (2004).** *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Valtonen, Maria (2008).** "Spirituaalisen merkitys teosofisessa ajattelussa: teoreettinen, poliittinen ja ruumiillinen näkökulma sukupuoleen *Omatunto-lehdessä*". Turun yliopisto (julkaisematon uskontotieteen pro gradu -tutkielma).
- Wolff, Charlotta (2014).** "Kaupunkien kulttuuri- ja seurapiirilämä". Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissektori & Karjalan kirjapaino, 350–375.